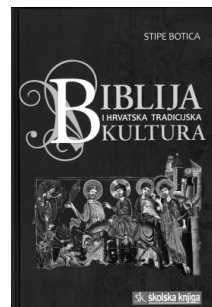

Stipe Botica, Biblija i hrvatska tradicijska kultura, Školska knjiga, Zagreb 2011., 365 str.

Prikazati knjigu koja je već ovjenčana nagradom “Judita” za najbolju knjigu o hrvatskoj književnoj baštini u 2011. godini nemali je izazov. Kada se u naslovu te knjige javlja jedino djelo koje se može nazvati *Knjigom*, a da antonomazija bude jasna najširem krugu recipijenata, onda je zadatak kudikamo teži. Knjiga Stipe Botice *Biblija i hrvatska tradicijska kultura* svojevrsna je kruna dugogodišnjeg istraživanja te opsežne i intrigantne teme, a s jednim dijelom rezultata javnost je već upoznata autorovim stručnim i znanstvenim radovima te knjigom *Biblija i hrvatska kulturna tradicija* (v.n., Zagreb 1995.). *Biblija i hrvatska tradicijska kultura* može se podijeliti na tri osnovne cjeline: teorijski uvod, opis utjecaja biblijskih knjiga na hrvatsku tradicijsku kulturu te izbor novijih zapisa hrvatske usmene književnosti u kojima je jasno vidljiv utjecaj Biblije.

Da bi se uopće mogao proučavati utjecaj Biblije na hrvatsku tradicijsku kulturu, posebice na usmenoknjiževnu baštinu, autor je morao poći od pretpostavke da se ta dva entiteta mogu postaviti na istu ravninu. Međutim, odmah se daje bitna napomena kako je utjecaj isključivo jednosmjernan: Biblija je samo davala, a tradicijska kultura samo primala, bez utjecaja na biblijsku koncepciju i strukturu biblijskih knjiga. Snažan utjecaj Biblije na hrvatsku tradicijsku kulturu Botica pronalazi u dvama ključnim razlozima: prvi razlog jesu dugovječni prijevodi Biblije na hrvatski jezik, a drugi činjenica da su samo odabrane biblijske paradigme djelovale na hrvatsku tradicijsku kulturu, podjednako verbalnu i neverbalnu. Autor se ponajprije usmjerava na ono predajno kao izvornu sastavnicu svake kulture jer ona “stvara i obdržava, zajedno s drugim čimbenicima (život i običaji, navike i vjerovanja, materijalna i duhovna baština), snažan osjećaj povezanosti i kontinuiteta svake zajednice”.

Pretpostavka o biblijskome kao paradigmatskome za hrvatsku (tradicijisku) kulturu može se pokušati osporiti postavljanjem pitanja o snazi izvornih hrvatskih etnokulturnih sadržaja, baštinjenima iz pradomovine. Autor nudi različite mogućnosti: djelomično zaobilaženje biblijskoga, pretežito usuglašavanje do nametanja biblijskoga kao pretežitoga. U daljnjoj elaboraciji on daje najviše argumenata za put usuglašavanja dviju paradigmi preko određenih teoloških premisa. Svaka tradicijska kultura, naime, dotiče se problema od stvaranja svijeta do zagrobnog života te je u tradicijskom svjetonazoru o tome uglavnom stvoreno

čvrsto i konzistentno stajalište i sustav, u čemu ni tradicijska hrvatska kultura, smatra autor, nije iznimka.

Utjecaj Biblije na hrvatsku tradicijsku kulturu Stipe Botica poglavito traži u verbalnoj tradicijskoj kulturi, poštujući bitne postavke verbalne komunikacije općenito. Autor podsjeća na činjenicu da je Biblija, koju danas doživljavamo kao proizvod pisane kulture, potekla iz usmenih pripovijedanja i molitava, iz misaonih izreka i refleksija, iz sitnih zapisa i dopuna, iz kojih su tijekom vremena nastali tekstovi. Na tradicijsku verbalnu kulturu, prema autorovu mišljenju, utjecali su ponajviše oni biblijski dijelovi koji su oblikovani pričom, pjesmom i mudrom izrekom. Takvi su se dijelovi najlakše pamtili, prepričavali, imitirali te se prilagođavali novim okolnostima života teksta.

Autor iznosi tvrdnju kako je biblijska riječ bila djelotvornija u ranijoj, bespismenoj fazi hrvatske duhovnosti, kao što je mitska i religijska uvjetovanost i prepoznatljivost i u drugim kulturama. Najveći broj biblijskih dijelova došao je do hrvatskog korisnika auditivno, iz liturgijskih čitanja, iz primjerenih lekcionara i posebice iz homiletičkoga gradiva. Autor smatra kako su na tradicijskoga recipijenta najviše utjecale homilije te propovijedi koje su više-manje parafrazirale biblijske dijelove. Recipijenti su uspostavili vezu s takvim čitanjima i propovijedima jer “aktivno slušaju priopćajne informacije i nisu neka imaginarna kategorija, već pripadaju sasvim određenoj sredini i kulturnim potrebama”.

U dvama središnjim poglavljima autor prikazuje utjecaj starozavjetnih i novozavjetnih knjiga na hrvatsku tradicijsku kulturu, posebice usmenoknjiževna ostvarenja. U skladu s pretpostavkom o pogodnosti utjecaja pojedinih žanrova, autor veću pozornost posvećuje upravo takvim biblijskim tekstovima. U narativnim starozavjetnim tekstovima (Petoknjižju i Povijesnim knjigama) autor pronalazi one motive koji su mogli i jesu utjecali na oblikovanje hrvatskih usmenoknjiževnih tekstova. Od etioloških predaja o postanku (svijeta, prvih ljudi, ali i apstraktnih koncepata poput grijeha ili ubojstva), preko bajkovitih elemenata u pričama o patrijarsima (Abrahamovo pravocrtno putovanje, nerotkinje Sara, Rebeka i Rahela koje čudesnom intervencijom dobiju potomke, zavidna Josipova braća itd.) do epopeje o Izlasku i putu do Obećane zemlje. Pregledno se donose opisi usmenoknjiževnih zapisa (mahom iz antologijskih zbirki), odnosno ulomci narativnih tekstova koji ilustriraju autorove uvide. Veliku pozornost autor posvećuje utjecaju junačkih likova (Jošue, Davida, Jude Makabejca) na kreiranje prototipnih junaka hrvatskih epskih pjesama, i u fizičkoj i u duhovnoj snazi. Naglašava se načelo “prirodne logike” koje dijele Biblija i hrvatska tradicijska kultura kao dodatni razlog iznimne prijemčivosti takvih motiva u promatranim usmenoknjiževnim ostvarenjima. Autor posebice inzistira na činjenici da su temeljne poruke Knjigâ o Makabejcima (čuvanje nacionalnih osobitosti – *vjere, zakona i običaja*) pronašle svoj odziv u hrvatskoj tradicijskoj kulturi upravo zbog podudarnosti određenih povijesnih iskustava židovske i hrvatske kulture. Utjecaj Biblije na pjesničke stilizacije najviše se vidi u Psalmima premda je lirski izričaj

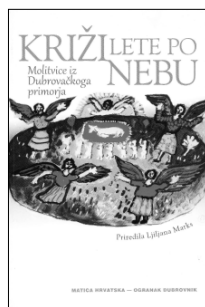
interpoliran i u drugim biblijskim knjigama. Utjecaj Psalama autor pronalazi u nasljeđivanju određenih moralnih poruka, u formulnim stilizacijama te metaforičkom i metonimijskom izražavanju. Paremiološko hrvatsko blago pak najviše izvora ima u Mudrim izrekama, Knjizi Mudrosti, Propovjedniku, ali i u Jobu te manjim proročkim knjigama. Utjecaj tih knjiga na hrvatske poslovice i poslovične izričaje vidljiv je u potpunom preuzimanju biblijskoga predloška (primjerice *Tko jamu kopa, sam u nju pada*, Izr 26,27), u djelomičnom nasljedovanju izričaja, u preuzimanju predmetne stvarnosti ili jednostavno u preuzimanju istih moralnih načela.

Utjecaj novozavjetnih tekstova (Evandjelja, Djela apostolska, Poslanice i Otkrivenje) koncentriran je na stožernu narativnu činjenicu o Isusu Kristu. On je “i Bog, i čovjek, i lik, i uzor, i konkretna osoba koja okuplja sve ono figurativno što može okupiti i proizvesti tradicijsko poimanje”. Ponajprije se proučavaju oni tekstovi koji su u izravnom odnosu spram kršćanske duhovnosti (legende, molitvice i teatralni folklorni oblici), ali se promatra i utjecaj Novoga zavjeta na oblikovanje strukture hrvatskih priča, posebice onih anegdotskoga karaktera. Autor veliku pozornost posvećuje i utjecaju novozavjetnih tekstova, posebice Evandjelja, na hrvatske paremiološke oblike. U govorima Isusa Krista, ali i autora Poslanica, vidljiva je istovrsnost utjecaja starozavjetnoga mudroslovlja s onim kršćanske provenijencije.

Treća cjelina knjige predstavlja rezultat dugogodišnjih terenskih istraživanja studenata (pretežito) kroatistike na seminarima “Hrvatske usmene književnosti”. Autor je iz Arhiva rukopisnih zbirki Katedre za hrvatsku usmenu književnost izabrao nove zapise koji su nastali u biblijskome suzvučju. Zastupljeni su svi žanrovi koji su analizirani u prethodnim dvama poglavljima, s posebnim naglaskom na paremiološkom, opjevanom i ispričanom narodnom blagu. Izborom zapisa ostvarena je dodatna funkcija ove knjige, a to je potvrda trajnosti tradicijskih verbalnih žanrova i njihove postojanosti u svim hrvatskim krajevima. Ta cjelina predstavlja i izazov za čitatelje jer autor ne navodi izrijekom koja je biblijska knjiga ili njezin dio utjecao na formuliranje konkretnog zapisa. Time se čitatelja poziva na interakciju, na traženje biblijskih interferencija u prikazanim tekstovima, a što podrazumijeva i aktivno čitanje biblijskoga izvornika.

Zaključno možemo reći kako *Biblija i hrvatska tradicijska kultura* ispunjava svoju primarnu nakanu jer podjednako kompleksno i cjelovito govori i o Bibliji i o hrvatskoj tradicijskoj kulturi. Tumačenjem biblijskih cjelina koje su bile poticajne za hrvatske darovite autore i kazivače Stipe Botica je uspio potvrditi pretpostavke o razlozima tako trajne i plodne interferencije biblijskoga i tradicijskoga. Naravno, knjiga s ovako ambicioznom zadaćom ne može odgovoriti detaljno na sva pitanja o Bibliji ili sva pitanja o hrvatskoj tradicijskoj kulturi (autor stoga i navodi opsežnu bibliografiju i o jednom i o drugom izučavanom fenomenu), ali na pitanje je li Biblija bila i ostala paradigma za razumijevanje hrvatske tradicije ova knjiga daje snažno potkrijepljen potvrđan odgovor.

Davor Nikolić

Križi lete po nebu. Molitvice iz Dubrovačkoga primorja, ur. Ljiljana Marks, Matica hrvatska – ogranak Dubrovnik, Dubrovnik 2011., 215 str.

Knjiga je znalački izbor koji sadrži 69 usmenih molitvica i ostalih govorničkih oblika što ih je učiteljica Ljilja Šimunović zapisala u posljednjih dvadesetak godina u selima Dubrovačkoga primorja te 16 dosad neobjavljenih pjesama iz rukopisa Olinka Delorka iz Slanoga i okolice. Molitvice tematski prate Isusov život u kršćanskom i godišnjem hodu godine, kojemu je početak označen Navještenjem kao najavom, nastavlja se Božićem, Isusovim rođenjem, skrivanjem pred progoniteljima te rijetkim tekstovima koji tematiziraju Isusov život s njemu bliskim osobama (Marija Magdalena, Šimun, Ivan). Korizma, Muka Gospodnja i plač Majke Božje pod križem sljedeća je tematska skupina. Slijede molitvice o sv. Petru i gradnji crkve, svetoj misi te dušama što traže zagovor kako bi dospjele u raj. Potom se nižu molitve upućene Isusu, Bogu, Gospi i ostalim svecima u raznim prigodama i u različito doba dana. Ostali govornički oblici ilustriraju formalnu i semantičku vezu između molitvica i basmi, uspavanki, brojilica, proklinjanja i zaklinjanja, a dio ljubavnih i svatovskih pjesama oprimjeruje zazivanje Božje pomoći i u najradosnijim trenucima.

Na kraju je iscrpna studija priređivačice Ljiljane Marks o usmenoknjiževnom žanru pučkih molitvica te njihovim usmenim i književnopovijesnim pisanim izvorima ("Pučke molitvice", str. 173–211). Studija je koncipirana u najboljoj filološkoj i folklorističkoj maniri. Nakon uvodnog tematskog određenja žanra autorica raščlanjuje jezični oblik, posebno ističući ritam i repetitivnost kao najvažnija obilježja. Osvrće se na sličnost (a ponekad i istovjetnost) molitvica s formulama, pozivajući se pritom na A. Lorda i H. Bausingera. Bausingerovo izdvajanje kulturnih (obrednih) formula naglašava religijski značaj te trajno miješanje pobožne magije i magijske pobožnosti. Marks upozorava da možda nije riječ o miješanju magije i pobožnosti kao strogo suprotstavljenih polova (poganstva i kršćanstva) – prije je riječ o dvjema stopljenim pobožnostima: poganskoj i kršćanskoj, tajnoj i javnoj, nesvjesnoj i svjesnoj. Magija je eufemizam za pretkršćansku vjeru. Kristijanizacija još traje (povijesno i individualno), vjerska predanost pravih kršćana ni danas nije posve slobodna od poganstva, ona je individualna borba s vlastitim naslijeđenim poganstvom na putu prema Bogu. Meka dihotomija zaboravljene i službene religije unutar vjerovanja zrcali se u pretapanju usmenih i pisanih izvora u molitvicama. Neosvijesteni tragovi pretkršćanskih obreda i postupaka pripadaju usmenoj tradiciji, iskazuju se kao magija u praktičnim funkcijama (medicinskoj,

gospodarskoj, zaštitnoj ili ljubavnoj). Latentna pjesnička funkcija posebno jezično uobličjenih molitvica potvrđuje izvršnu snagu performativnim činom. Izvedba pretvara molitvicu u sredstvo kojim se želi postići praktični učinak – izvan izvedbe ona je tek prazna formula ili pjesma u zbirkama poezije.

S druge strane, termin pučke molitvice izravno upućuje na književnost pisanu za puk, točnije na pokroviteljski utjecaj učene kulture i službene religije. Atribut “pučke” svjedoči o pastoralnom radu svećenstva u pučkim sredinama, a hipokoristik “molitvice” degradira ih u surogate prave molitve, primjerene malim neobrazovanim ljudima iz nižih društvenih slojeva. Premda se stoljećima usmeno izvode (i pjevaju, “kontaju”), molitvice dobrim dijelom tekstualno izviru iz starih knjiga, brevijara i pjesmarica. Performativna poganska magijska praksa davno je kristijanizirana zbirkama molitava namijenjenima puku, ali je dugotrajni izvedbeni lanac u tradicijskoj kulturi stopio književne, crkvene, autorske i usmene sastavnice teksta u čvrsto strukturirane poetske oblike – uz tek relativnu varijantnost svojstvenu usmenom obrednom pjesništvu.

Glagoljaš Antun Brzac s kraja 17. i početka 18. stoljeća ostavio je bilježnicu s tekstovima molitava i zakletvi. Rukopis je 1910. objavio i komentirao Rudolf Strohal, a na temelju tog izdanja (i novijih zapisa iz 20. stoljeća) Marks raščlanjuje sličnosti i razlike pučkih molitvica sa srodnim žanrovima basme, molitve, zakletve i usmenog zaklinjanja. Zaključuje da molitvice imaju isti formalni učinak (te ponekad i istu dominantnu funkciju) kao i basme, ali su dublje prožete kršćanskim svjetonazorom. Autorica primjećuje da (osim dviju studija fra Jeronima Šetke iz 1969. i 1970.) nema sustavnih književnoteorijskih ili folklorističkih teorijskih istraživanja pučkih molitvica. Daje pregled raznovrsnih izdanja u kojima ima i molitvica, a izdvaja i kratko komentira rijetke posebne zbirke molitvica u prvoj polovici prošloga stoljeća (Plepel, Lahner, Strohal) te na početku našega stoljeća (Jurić-Arambašić, Vlahović).

Raspravljajući o povijesti žanra, Marks konstatira da molitvice čuvaju preobražene tematske, motivske i stilske slojeve crkvene srednjovjekovne književnosti. Tu tvrdnju razrađuje i ilustrira, vrlo uspješno nastavljajući rad Maje Bošković-Stulli.

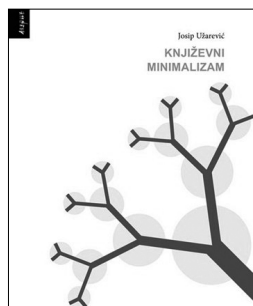
Drugi dio studije detaljno prati tematsku podjelu izbora molitvica u knjizi, uz popratna povijesna i književnopovijesna tumačenja te pozivanja na slične primjere i inačice.

Autoričina zaključna razmatranja vraćaju nas teorijskim problemima žanra. Nema ciljanih istraživanja molitvica – dodao bih da uopće nemamo sustavnih istraživanja verbalnih žanrova koji izvedbom pretendiraju na djelovanje, na djelotvornost riječi. Pošavši od Jakoba Grimma i njegova kratkog poglavlja o izrekama i blagoslovima u *Njemačkoj mitologiji*, Marks blagoslovu suprotstavlja kletvu. Oba žanra zahtijevaju tih govor, šapat ili mrmljanje. Tajne se riječi šifrirano zapisuju i skrivaju; zgušnjavanje teksta u formule olakšava tradiranje i uzdiže riječ u sakralni prostor djelovanja. Grimmova tri razdoblja (u prvome prevladava obred, u drugom se obredu dodaje molitva, a u trećem se molitva oslobađa obreda) odgovaraju novijoj podjeli čarobnih riječi Irmgard Hampp na kletvu, blagoslov i

molitvu. Marks ipak upozorava da je tvrda trojna podjela kulturnih formula teorijski surogat jer se snaga magije skriva u samoj formulnosti i repetitivnosti – postoje čarobne izreke u kojima se sjedinjuju sva tri oblika; formula se može ponekad zamijeniti radnjama ili gestama, što upućuje na obred; formula se može i proširiti epskom narativnom analogijom koja je ulančana sa zaklinjanjem, blagoslivljanjem i molitvom.

Ukratko: odgovora nema, a mnoga pitanja tek treba postaviti. Dopustite mi završnu gorku šalu: odakle priređivačici i izdavaču snage za vrijednu knjigu o pučkim molitvicama? Odgovor je možda u posljednjoj nadi da hrvatsku humanistiku na globalnom tržištu može spasiti još samo doslovna djelotvornost riječi.

Ivan Lozica

Josip Užarević, Književni minimalizam, Disput, Zagreb, 2012., 272 str.

Knjiga *Književni minimalizam* prava je mala književnoteorijska poslastica u hrvatskoj znanstvenoj produkciji. Knjiga definira i obrađuje istraživačko polje minimalizma u usmenoj, pisanoj i zapisanoj književnosti, usmenoj tradiciji, posebno onoj domaćoj i ruskoj, nešto manje u engleskoj i latinskoj. No, bez obzira na definirani korpus, istraživačkom polju književnog minimalizma autor pristupa kao univerzalnom fenomenu tzv. zapadnoga kulturnog kruga. Autorova teorijska i analitička preokupacija je rasprava o mogućnostima određenja minimalnog i maksimalnog minimuma u jezičnoj umjetnosti. Naime, teorijska rasprava o spomenutim pitanjima ima u knjizi i svoje analitičko poglavlje, u kojemu autor analizira brojne primjere književnominimalističkih žanrova (viceva, grafita, bećaraca, psovki, paradoksa, poslovice), potvrđujući svoju tezu da je dvočlanost jedna od osnovnih strukturno-poetičkih odrednica književnog minimalizma. Analiza konkretnih minimalističkih žanrova, odnosno njihovih konkretnih tekstova, vodi nas u posljednju cjelinu knjige, gdje autor eksperimentira žanrom minimalističkog esejističkog pisanja o raznim pitanjima poput glasa, svojeg rodnog mjesta, iluzije, kuće, teoretičara itd.

Knjiga *Književni minimalizam* je i jedna od nenamjernih, te stoga neobičnije, i najuspješnijih recentnih folklorističkih studija koja potvrđuje usađenost folkloristike, ili barem jednog njezinog dijela (ili možda točnije rečeno jedinog njezinog preostalog dijela zbog nedefiniranih i dinamičnih odnosa negdašnjih supspecijalizacija folkloristike), u filologiji i književnoj teoriji. Josip Užarević, rusist, filozof, književni teoretičar, nenamjerni folklorist ispisao je knjigu koja otkako je folkloristike u Hrvatskoj toj istoj folkloristici nedostaje.

Književni minimalizam strukturiran je u tri poglavlja koja, kao što je spomenuto, gradiraju od sustavnih i serioznih, u konvencijama pravog znanstvenog žanra pisanih teorijskih rasprava, prema također ozbiljnom oprimjerenju teorije “neozbiljnim” žanrovima do zaigranih pokušaja primjene minimalističkih postupaka u pisanju vlastitih esejističkih refleksija o pojedinim pitanjima.

Osnovno teorijsko polazište studije o književnom minimalizmu autor opisuje parafrazirajući ideju Jurija Tinjanova prema kojoj se bit pojave ne očituje u maksimumu njezinih obilježja, nego u njezinu nužnu, egzistencijalnu minimumu. Tako je temeljna preokupacija knjige, a u teorijskom smislu posebno prvog poglavlja, objasniti kako dvije riječi, shvaćene kao najmanje moguće jezično umjetničko djelo, mogu tvoriti svijet.

Jedan je od brojnih analitičkih dosega studije koji treba istaknuti u tome što autor vrlo jasno i dosljedno slijedi ideju da su “divlje” jezične, odnosno književne pojave u predodžbenom svijetu svakodnevlja vrijednosno vrlo često subordinirane onima drugima, tobože uljuđenima, prihvatljivima, poželjnima i sl., ali da su u književnoteorijskom i kulturnoteorijskom smislu u analitičkom fokusu jednakovrijedni, a u svakodnevnom življenju i jednako nužni organski dijelovi jezičnog i književnog postojanja svakoga od nas, koliko god se nekima od tih žanrova aktivno služili. Tako grafitu, vicu, bećarcu i psovki autor ne pristupa “začepljenoga nosa”. Najočitiije je to kada psovku ne smatra jezičnim otpadom, nego joj pristupa kao organskom dijelu jezika, kao jezičnoj nužnosti te ne smatra da je treba iz jezika ni pokušavati odstraniti jer bi taj pothvat uključivao i odstranjivanje svih “nasilnih aspekata svijeta i svijesti”, što znači iz temelja promijeniti svijet. Tako autor jednak teorijski i analitički tretman daje tzv. primarno mladalačkim, naoko neozbiljnim žanrovima kao što su grafiti, vicevi, bećarci, a koji često sadržavaju smrtno seriozne poruke zapakirane u lepršavost ruha žanra, onima koji su na dnu društvene poželjnosti i kanonske slave (primjerice psovke), onima koji se smatraju formom mudrosti i zrelosti (npr. poslovice) te onim oblicima koji zahtijevaju veći intelektualni napor (antinomije i paradoksi) i često ne pripadaju svakodnevnoj komunikaciji već filozofskim raspravama. Koliko god znanstveno ovjeren taj pristup bio, on ni izbliza ne kotira kao poželjan u učenju o žanrovima u obrazovnom sustavu, gdje je komunikacija malim žanrovima (kao što su vic, psovka, grafit i sl.) samo uzrokom prijekora dominantnih struktura, a ne i mjestom učenja, odnosno važnom polaznom točkom za promišljanje konflikata, kolektivnih nastojanja, obrazaca i pogrešaka iz kojih nastaju i čiji su organski dio.

Posljednje poglavlje, koje sadrži devet minieseja, šutke u čitatelja otvara pitanje minimalizma u znanosti, vrijednosti znakova u znanstvenome tekstu, scijentometriji, kvaliteti i kvantiteti znanstvenoga rada. Iako bez teorijskog predgovora, spomenuti minieseji nukaju nas upravo da se zapitamo o prirodi vlastita pisanja između znanosti i umjetnosti, esejistike i hladne teorijske kombinatorike. Autor knjigu, odnosno posljednji minieseja okončava idejom, kojom želim završiti i ovaj skromni prikaz, da teorijskim pitanjima valja pripisati božansku naklonost smatrajući da je Bog stvarajući čovjeka pred očima vjerojatno imao teoretičara. Ako kojim slučajem jest tako, onda je pred očima zasigurno imao zaigranog teoretičara poput Josipa Užarevića.

Jelena Marković

Književna životinja. Kulturni bestijarij, II. dio, ur. Suzana Marjanić i Antonija Zaradija Kiš, Hrvatska sveučilišna naklada, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2012., 1144 str.

Drugi *Kulturni bestijarij* koji kao urednice potpisuju Suzana Marjanić i Antonija Zaradija Kiš – kao i zbornik koji mu je prethodio (2007.) – impresivan je i po opsegu (47 priloga, s veoma informativnim, znalački i enciklopedijski “gusto” pisanim uvodom urednica – “Zoo-uvod ili zašto čitati životinju”), i po prostoru s kojih priloge dolaze (SAD, Kanada, Velika Britanija, Austrija, Francuska, Belgija, Poljska, Ukrajina, Bugarska, Slovenija, Srbija, Hrvatska), i po spektru tema, i po dijakronijskom rasponu građe koja se našla u interpretativnom fokusu autora, i po raznolikosti analitičkih pozicija s kojih su tekstovi pisani, i po vizualnoj opremi i rješenjima, po kojima mu je malo pandana ne samo u užem okruženju već i u Europi i šire. Formom – kao skup tekstova o životinjama – i, još više, ilustracijama na naslovnoj korici i na stranicama koje odvajaju poglavlja i pojedinačne radove, zbornik priziva tradiciju antičkog *Fiziologa* i, posebno, srednjovjekovnih bestijarija, naročito popularnih u Europi od 12. do 16. stoljeća. Idejni i ideološki okvir istraživanja dala su, međutim, moderna teorijska usmjerenja, posebno ona generirana iz dekonstrukcionističkih i postkolonijalnih koncepata koji su išli za osobitim sagledavanjem/kritikom “centara moći” u povijesti i kulturi. U okviru

tih analitičkih struja nije problematiziran samo odnos između muškarca Europljanina i ne-europskih Drugih već i logocentrični koncept koji je na kriteriju *ratia* ustoličio dihotomiju *ljudsko : animalno* i utvrđivao mehanizme čovjekove moći i dominacije. U interferenciji s veoma disperzivnim ekološkim orijentacijama i inicijativama, izdvojili su se studiji *kulturne animalistike* – bliski zelenim kulturalnim studijima (*green cultural studies*) i eko-, odnosno ekološkoj kritici – u sklopu kojih bitno mjesto zauzima i proučavanje životinja u književnosti.

Stoga je i književnopovijesna periodizacija u velikoj mjeri odredila kompoziciju ovog zbornika jer prilozi uglavnom prate dijakronijski slijed stilskih formacija, od mitova i folklora (“Mitske i etno književne životinje”), preko medijevistike, humanizma, renesanse i baroka (“Književno srednjovjekovlje i humanizam životinja”; “Književna renesansa, manirističke i barokne životinje”), do modernog i postmodernog književnog naslijeđa (“Suvremena književna životinja”; “Život životinja kroz književnost”), s tim što su strukturni koncept dijelom uvjetovala i žanrovska određenja (“Književno-fantastična životinja”; “Dječji književni zoo”) i poseban – etički – pristup temi (“Filozofsko-književna životinja: zooetika”).

U sklopu prvog odjeljka našlo se deset studija koje su “pokrile” europske usmene tradicije (uglavnom slavenske), Dalekog Istoka (hindu i sino-korejske) i Srednje Amerike (tradicija meksičkih Indijanaca). Analizirani su: lisica u žanrovskom sustavu usmenog folklora i njezino mjesto u kontekstu srednjovjekovnih pripovjednih modela, s posebnim osvrtom na motive oslikane na košnicama, poput tipične srednjovjekovne slike inverznog svijeta (*mundus inversus*), kakva je, recimo, “životinje sahranjuju lovca” (Monika Kropelj); uloga hrta, konja i sokola u strukturiranju eponimske figure epskog junaka, kao i prekodiranje viteških životinja u “nevažnu, nepotrebnu opremu” u pjevanju o hajducima, koji – i sami identificirani sa zvijerima (“gorski vuci”) – nisu imali “potrebu za ekstenzijom svoga bića kroz biće životinje” (Mirjana Detelić); niz predaja o transformaciji vještice u životinju, specifičnim oblicima njezina razotkrivanja, posebnim “životinjskim pomoćnicima” (krastača, mačka), kao i migracijskoj predaji o potkovanoj kobili (Mirjam Mencej); veza između vuka kao važnog eksponenta životinjske simbolike i drugih simbola tradicijske kulture i književnosti (Pieter Plas); mjesto krastače u magijskoj praksi i litavskim vjerovanjima i predajama o vješticama, zakopanom blagu, dušama grešnika i pokojnika uopće (kad su poštovane kao zaštitnice doma) (Mirjana Bračko); elementi dualističkih sustava u predajama o stvaranju čovjeka, životinja i biljaka od gline (ili mulja izronjenog s dna mora), demijurške figure Boga i vraga i tipski motivi svađe i nadmetanja, odnosno usporednih kreacija u etiološkim predajama (Konstantin Rahno); zoomorfna bića međimurskog pripovjednog folklora (terenska istraživanja autorice 1996. i 2004.), među kojima su izdvojeni *pesjanek* (psoglavac), *poznoj* (aždaja, zmaj), *topljenik / vodenjak*, *vrag* i *kača* (zmija), koja, iako realna životinjska vrsta, u usmenim predajama poprima mitska obilježja (Lidija Bajuk); narativi o diviniziranom junaku Hanumānu, majmunu (*vānara*) iz staroindijskog epa *Rāmāyaṇe*, koji je, zahvaljujući iznimnoj snazi i odanosti Rāmi, od tipičnog bajkovitog pomoćnika evoluirao prema božanstvu (Krešimir

Krnic); kompleksna simbolika figura zmaja i vola u sino-korejskim (i dijelom vijetnamskim) predajama, nastala u prepletu religijskih formi budizma, taoizma, (u korejskom krugu autohtonog) šamanizma i sekularnih oblika konfucijanske etike i socijalne stratigrafije (Snježana Zorić); konstrukcije kategorije “neprirodnog” (u religijskom/kršćanskom i pravnom diskursu) i projekcije “neprirodnog” na prirodu (na primjerima životinjskih metafora s pejorativnim značenjem, animalizacije domorodačkog stanovništva iz perspektive kolonizatora i kažnjavanja životinja žrtava sodomije) (Zeb Tortorici).

Drugi dio zbornika objedinjuje sedam studija, koje se u manjoj ili većoj mjeri bave čitanjem srednjovjekovnih bestijarija i spisa nastalih pod njihovim neposrednim utjecajem, u pravilu s akcentom na pragmatičkoj, alegorijskoj i moralizatorsko-didaktičkoj funkciji pojedinih životinjskih vrsta. Autori uglavnom upućuju na činjenicu da su se u srednjem vijeku uz pomoć životinja markirali pozitivni ili negativni aspekti ljudskog ponašanja, s obzirom na kanon kako ga je definirala kršćanska dogma. Praćena je: simbolika ptice u *Svetom pismu* i srednjovjekovnoj francuskoj (trubadurskoj) poeziji (Marie-Geneviève Grossel); alternacija leksema *gavranъ* i *vranъ* u srednjovjekovnim slavenskim prijevodima *Biblije* i nekim nebiblijskim tekstovima (*Homilija o proroku Iliji* Grigorija Camblaka) i suprotne predodžbe o gavranu utemeljene na bilijskoj tradiciji (Adelina Anguševa i Margaret Dimitrova); kršćanska intrpretacija susreta dame i jednoroga (s očitim uporištima u starijim slojevima tradicije) i ambivalentna simbolika koju je u semantički opseg unio motiv zrcala (samospoznaja : odraz/laž) (Anna Loba); izrazito negativna folklorna i kršćanska simbolika krastače (ružnoća, razbludnost, krivovjerstvo) i njezino figuriranje u egzemplu o nezahvalnom sinu, odnosno čovjeku s krastačom (na licu) (Antonija Zaradija Kiš); “zooleksik”, točnije alegorijska (više univerzalna nego dogmatska) osnova, uzroci i logika alternacije zoonima u hrvatskim prijevodima *Fiore di virtù* (14.–17. st.) (Darija Gabrić-Bagarić); figuriranje životinja (posebno puža, lastavice, balegarke i zmije) u dvjema najstarijim hrvatskim ljekarušama, rukopisnim zbirka recepta i terapijskih instrukcija, u kojima se empirijsko, kršćansko-religiozno i magijsko-obredno prožimaju i amalgamiraju (Marija-Ana Dürriegl i Stella Fatović-Ferenčić) i, kao svojevrsna sinteza antičke i ranosrednjovjekovne tradicije pripovijedanja o životinjama i kršćanske “piramide bića” (hijerarhije stvorenja u srednjovjekovnoj kršćanskoj teologiji) – animalistička komponenta u Danteovoj *Božanstvenoj komediji*, tipologija “neljudskih životinjskih prisutnosti” te porijeklo i funkcija pojedinih vrsta po epskim stratusima (Snježana Husić).

“Književnu renesansu” (i epohe do moderne) otvara rad o rajskoj ptici u *Časoslovu Farnese* Jurja Julija Klovića i egzemplima, koji potpisuju Jasmina Mužinić, Jasenka Ferber Bogdan i Antonija Zaradija Kiš. Autorice prate povijest pojavljivanja rajске ptice na europskome tlu u putopisnim bilješkama, likovnim prikazima i književnim oblicima (od 13., a intenzivno od 16. st., kad ta vrsta i dopijeva u Španjolsku nakon povratka Magellanove ekspedicije iz Indonezije), upućujući na

njezinu mitsko-folklornu i kršćansku simboliku. Slijedi tekst Vinka Grubišića o negativnim aspektima životinjskog simbolizma u *Evandelistaru* Marka Marulića, s naglaskom da je renesansa, preuzevši pripovjedne obrasce i tipske figure iz prijašnje tradicije, napravila kvalitativan pomak ka alegoriji, približivši time (barem na simboličkom planu) ljude i životinje. Zlata Šundalić i Ivana Pepić rijetke su autorice u ovome zborniku koje su pozornost fokusirale na sitne – i u književnosti srednjeg vijeka i renesanse i u dogmatskom diskursu – marginalizirane životinje (buhu, crva, grinje, pijavicu, puža, osu i sl.). Pokazuje se da one u pravilu konotiraju negativna značenja i da su poetičke (žanrovske) premise determinirale frekvenciju malih životinja u tekstovima hrvatskoga *cinquecenta* (ona je obrnuto proporcionalna u komediji i tragediji, dok lirika prema tim bićima pokazuje tek mali afinitet). Figurom magarca (tovara) u šaljivoj pjesmi *Plač Marka Koćine u izgubljenju svoga tovara u Zavalatici* Augustina Draginića u kontekstu parodiranja petrarkističke lirike i baroknih plačeva, ali i franjevačkog razumijevanja odnosa između čovjeka i bića koja ga okružuju, bavila se Dunja Fališevac. U drugom dijelu rada analiziran je i šaljiv epilij Antuna Kaznačića – *Pad s tovara*. U svjetlu smjene književnih paradigmi i sveukupnog kretanja od mitskog ka ironijskom, Lovro Škopljanac prati figure konja u kanonskim europskim epovima (Homerova *Ilijada*, Vergilijeva *Eneida*, *Judita* Marka Marulića, Ariostov *Bijesni Orlando*, *Oslobođeni Jeruzalem* Torquata Tassa i Gundulićev *Osman*). U ogledu o zoosferi *Tita Andronika* Suzana Marjanić pomiče fokus s prijašnjih, u šekspirologiji dominantnih, tematskih i simboličkih iščitavanja životinja u djelima barda s Avona na ekokritičko i zooetičko sagledavanje mjesta životinja u Shakespeareovoj drami i njegovu dobu (u velikoj mjeri na osnovi pejorativnih zoometafora i “zoopsovki”, po čemu je ovaj rad kompatibilan s radom Z. Tortoricija).

Proučavanje životinje u suvremenoj literaturi – u širokom spektru žanrova (poezija, pripovjedna proza, esejistika, uglazbljeni tekstovi, dnevnici itd.) – razbijeno je u dva poglavlja knjige, u sklopu kojih su analizirani opusi ili segmenti opusa suvremenih pisaca, pjesnika i esejista, ali i glazbenika (Nick Cave), uspostavljane književne/motivske vertikale ili izdvajani pojedini tematski nukleusi. Nakon kraćeg uvoda o odnosu prirode i kulture u današnjoj teorijskoj misli (T. Eagleton, S. E. Larsen, J. D. Johansen, Y. Stavrakakis), Branislav Oblučar se usredotočuje na figuriranje i simboličko-semantički potencijal motiva ptica i guštera u stvaralaštvu Danijela Dragojevića. Figurom životinje (ponajprije konja i simboličkim aspektima kentaurskog lika) u povijesnom romanu Marguerite Yourcenar *Hadrijanovi memoari* bavi se Jadranka Brnčić. Iva Silla analizira demijurške attribute gavrana i tipsku ulogu glasnika/medijatora (u okviru čega i univerzalno rasprostranjene mitove i etiološke predaje o tome “kako je pocrnio”), a onda i književne obrade, praveći luk od antike do Ch. Dickensa (*Barnaby Rudge*) i neizbježnog E. A. Poea (“Grobna, kobna, drevna ptica”). O životinji koja nije bila primljena u Noinu arku, ali je ipak preživjela potop i postala predmet književnih obrada – štakoru – piše Željko Uvanović. U fokusu su autorove pozornosti distopija Güntera Grassa *Šta-*

korica (“studija o globalnoj ljudskoj destruktivnosti i samouništenju”) i njezina filmska ekranizacija iz 1997. (*Die Rättin*, Martin Buchhorn), gdje se ljudska i štakorska perspektiva križaju i (uglavnom ironijski, antropopesimistično) međusobno osvjetljavaju. Tragajući za idejno-ideološkim osnovama poezije Nicka Cavea (poimanje morala i Boga), Boris Beck otkriva biblijske izvore nekih životinjskih motiva (premda dijelom i dualističke – kad je npr. riječ o zmiji), ali i uključivanje vrsta čije porijeklo nije biblijsko u Caveove teološke spekulacije (mačka). O ambivalentnoj prirodi junakinje-lisice i junaka-vuka (vukodlaka) u intrigantnom romanu *Sveta knjiga vukodlaka* (2004.) Viktora Pelevina piše Jasmina Vojvodić, upućujući na drevna ishodišta motiva metamorfoze i njegovu sukladnost postmodernom ludizmu. Na teorijskoj osnovi distinkcije između konotativnih i denotativnih značenja (bilo da je riječ o referencijalnom odnosu ili razlici u jezičnim funkcijama, kako ih vidi R. Jakobson) Olga M. Mladenova se bavi ornitonimima u bugarskoj književnosti i na planu rodnog leksika (*ptica* i deminutivne varijante *ptiče*, *ptičica*, *pile*) i na planu klasifikacija prema različitim kriterijima, pokazujući pritom mogućnost drugostupanjskog modeliranja denotacije (*do prvih петлова* → *u bez петлова се мрачу*). Milana Romić prati reinterpretaciju motiva zmije mladoženje u politički angažiranoj drami Slobodana Šnajdera *Zmijin svlak*. Autorica upućuje na dva bitna aspekta simbolizacije folklornog predloška u Šnajderovoj interpretaciji ratnih zločina u Bosni: na aspekt animalizacije (pretvaranje čovjeka u zmiju) kao signala ljudske degradacije i na problem “zmijskog potomstva” (djeteta začetog silovanjem). Analizirajući putopis Branka Fučića *Apsyrtides*, Maja Pasarić se usredotočila na ovca kao simbol cresko-lošinjskog arhipelaga, ali i na etiološke predaje generirane iz mitske naracije (priča o Argonautima i zlatnom runu). Na podlozi filozofskih rasprava o statusu životinje kao subjektu postojanja (Heidegger, Derrida, Rilke) Marjetka Golež Kaučić prati premještanje naglasaka s antropomorfizma, karakterističnog za usmenu tradiciju, na “razumijevanje životinjskoga svijeta i poštovanje neljudske vrste”, što ilustrira odabranim primjerima iz suvremene slovenske poezije (G. Strniša, S. Makarovič, J. Detela, D. Zajc, I. Svetina). Distinkcijom između dviju srodnih vrsta ekvida – konja i magarca – u indoeuropskoj jezičkoj zoni, a potom i figurom magarca u široko oslikanom kulturnom krugu (Plutarh, *Biblija*, Ezop, Apulej, *Pañcatantra*, srednjovjekovna alegorijska poema *Roman o Fauvelu*, Shakespeare, Cervantes, stara hrvatska književnost, G. Orwel, C. S. Lewis) bavi se Miranda Levanat-Peričić. Prateći motiv grlice Josip Bratulić uspostavlja svojevrsnu vertikalu u hrvatskoj poeziji, od Barakovićeve *Vile Slovinke*, preko Vetranovića, Zoranića, Nalješkovića i Gundulića do Kranjčevića, Matoša, Krkleca te suvremenih hrvatskih pjesnika. U ključu analitičke psihologije Manuela Zlatar analizira motiv pretvaranja majke u kravu u bajkama tipa *Pepeljuge*, dovodeći ga u vezu s univerzalnim simbolizmom/arhetipom majke i hraniteljice. Nataša Govedić je napravila presjek tradicije pripovijedanja o mačku u čizmama (od zbirke *Le Piacevole notti* G. F. Straparole i *Pentamerone* G. Basilea do obrada Ch. Perraulta, braće Grimm i, najnovije, Angele

Carter), ponudivši jedno od mogućih čitanja funkcije mačkove retoričnosti. Još jedan presjek kroz hrvatsku poeziju, ovog puta prateći motiv konja, napravio je Davor Piskač, naglašavajući posebno mikrostilističku prirodu, strukturalno-funkcionalnu usmjerenost i mjestimičnu ulogu žanrovskog signala. Iz perspektive agronoma Zvonimir Tucak piše o pčelinjoj zajednici i faktorima koji ugrožavaju njezin opstanak. Poetski dramolet *Pas Fidelio* Bore Pavlovića (od oko 380 stihova), koji je autor sam naslovio “poetskom operetom”, iz zaborava je otrgnuo Branimir Donat. Taj (dvo)blok (u formalnom pogledu i zbornik u cjelini) završava tekstem koji potpisuje Nikola Visković (“Zooerotika”), inače izvatkom iz neobjavljena dnevnika Andree Laurentisa i Rite R. Taj intrigantan spis – pun reminiscencija na antičke mitove, Petronija, Apuleja, Voltairea, Diderota, Maupassanta, W. Blakea, J. L. Borgesa itd. te suvremenu filmografiju – erotičkim trenucima vezanima za životinjski svijet reprezentira, ipak, ljudsku seksualnost.

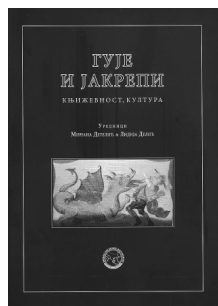
“Žanrovskim” književnostima posvećeno je pet radova. Kornelija Kuvač-Levačić je analizirala odnos suvremene hrvatske fantastične proze prema apokaliptičnim predlošcima (kanonskim i apokrifnim), s akcentom na simbolizmu “apokaliptičnih” životinja, bilo da je riječ o projekciji kozmičkog zla/kaosa, božanske pravde ili dehumanizaciji, dok se Dejan Ajdačić bavio širokim spektrom izvanzemaljskih vrsta i postupcima njihova uobličjenja u slavenskoj (znanstvenoj) fantastici. Berislav Majhut i Sanja Lovrić otvorili su, pak, odjeljak o dječjoj književnosti, prateći “najstariju animalističku temu” u okviru žanra na prostoru Hrvatske – temu prijateljstva između čovjeka i jelena, poteklu iz priče o Genovevi i njezinoj košuti, a potom više puta reinterpetiranu (*Bijeli jelen* V. Nazora, *Pirgo* A. Martić, *Jelenko* M. Gluščević). Na primjeru *Priče o kozličih*, objavljene u zbirci *Djetinji vrtić* (1877.) Ljudevita Tomšića, Marijana Hameršak propituje jedno od najkompleksnijih književno-teorijskih pitanja: pitanje žanrovskog statusa/određenja konkretne usmene tvorevine s obzirom na tematsko-formalne (V. Propp, A. Aarne) i pragmatične aspekte (L. Dégh, L. Röhrich), zastupajući pritom stajalište da kategorizacija usmene proze ovisi o odnosu kulture same prema pričama (D. Ben-Amos). Dragica Haramija je napravila žanrovski presjek slovenske dječje književnosti, uputivši na osobito važnu ulogu životinja u djelima namijenjenima najmlađoj publici, kao i na diferencijaciju književnog prostora (selo : grad), koja je vodila različitim tipovima personificiranja.

Pregled hotimice završavamo dvama tekstovima iz domene zooetike stoga što je cijeli zbornik *Književna životinja*, svoj raznolikosti pristupa i tema unatoč, koherentan u nastojanju da se uzdrma antropocentričan diskurs i da se neljudske životinje promatraju kao bića s autonomnim statusom, egzistencijom i pravima. Jedan ogleđ potpisuje Vladimir Biti, koji je u sklopu složenog fenomena i pojma holokausta razmišljao o mogućnosti reprezentacije (nijemih) žrtava i problemima uspostavljanja analogije između pogroma ljudi i životinja, stojeći na poziciji da pripadnost određenoj skupini (a tu je pitanje zastupanja životinja najosjetljivije) nije ni potreban ni dovoljan uvjet za “zastupništvo” (“koje bi žene

smjele govoriti u ime žena, *koji* Židovi u ime Židova, a *koji* Crnci u ime Crnaca”) te da se “ovlaštenje mora izboriti na drugom planu i drugim sredstvima”. Drugi je iz pera Predraga Krstića, koji se fokusirao na figuru i stavove ekscentričnog filozofskog renegata bez opusa – Diogena – utemeljitelja kiničke struje u mišljenju i praktičnom ponašanju, radikalno suprotstavljene stečevinama kulture (u tom smislu prepoznate i u osnovama svih subverzivnih, *vita simplex* pokreta, od boemstva raznih epoha do hipika i pankera), i, prema mišljenju autora, jedinstvene po odsutnosti pretencioznosti i povjerenja u sustav i konačna rješenja (koja su se toliko puta u povijesti pokazala pogubnima). Krstić križa potresne autobiografske priče Emmanuela Lévinasa (zatočenika u nacističkom logoru od 1940. do 1945.), Héléne Cixous i Georgea Pitchera, vezane uz tri psa, Bobbyja, Fipsa i Lupu, koji su u graničnim situacijama pokazali više *ljudskosti* od ljudi, prvi prepoznavši i prihvativši dehumanizirane logoraše kao ljude, drugi ne prepoznajući granice između stereotipa koloniziranih i kolonijalizatora, a treći pristavši na ranjivost umjesto na tipično “humani” štit samodovoljnosti.

Ovaj bogat i slojevit zbornik, vrijedan i kao artefakt sam, u cjelini je u suglasju s upravo spomenutim studijama, koje najizravnije polemiziraju s konstruktima koji su – u procesu definicije kulturnog i civilizacijskog kao specifično *ljudskog* – negativne vrijednosti projicirali na prirodno i *animalno*. Njime se, kao ideološki konstrukti, implicitno raskrinkavaju i etimologije dvaju leksema čija se (pojedinačna) značenja u pravilu ne doživljavaju kao proturječna – *human* i *bestijalan* – za što bi, dakako, bilo dosta osnova. Pogotovo u prvome slučaju, o čemu ne govore samo upravo spomenuti ogledi već i brojni povijesni podvizi (uglavnom, ali ne i samo Bijelog) čovjeka.

Lidija Delić

Guje i jakrepi. Književnost, kultura,
ur. Mirjana Detelić i Lidija Delić, Bal-
kanološki institut Srpske akademije
nauka i umetnosti, Beograd 2012.,
399 str.

Sto dvadeseta knjiga posebnih uzdanja SANU, druga je po redu knjiga začetnica šire književnoanimalističke zamisli, čije su urednice okupile 25 suradnika iz Bugarske, Hrvatske, Italije, Slovenije, Srbije i Ukrajine čiji istraživački opus govori o

njihovu zanimanju za animalističku problematiku. Premda je ključni motiv svih radova te knjige zmija, okružje u kojemu se istražuje je različito pa su tako radovi podijeljeni u dva ključna poglavlja: 1. Usmene književne vrste, folklor, antropolingvistika (14 radova), 2. Stara i autorska književnost, istorija umetnosti, film i mediji (11 radova). Sve radove karakterizira istančana akribičnost i vrlo bogata literatura te razvijeno zanimanje za tematske raščlambe u kontekstu kulturne animalistike, koja u okviru humanističkih znanstvenih propitivanja daje nezaobilazan prilog boljem razumijevanju prirode i njezinu očuvanju.

Pod naslovnom sintagmom *guje i jakrepi*, preuzetom iz epskoga slavenskoga književnoga korpusa, odmah se javlja asocijacija najgorih mogućih strahota koje se zbog bolje vizualizacije redovito pripisuju onim životinjama koje su hladne, ljigave i ružne – a to je ponajprije zmija. Premda negativne asocijacije prednjače već spomenom njezina imena, zmija se u kulturnoj i civilizacijskoj ljudskoj povijesti razvila u neobično ambivalentno biće koje spaja razne proturječnosti, a koje se podrobnije razmatra u ovoj knjizi. Već nakon početne opsežne enciklopedijske natuknice o zmiji koja otkriva svu raznorodnost pučkog nazivlja za zmiju, a time i važnost ovoga bića u ljudskoj civilizaciji (usp. Miroslav Hirtz, *Rječnik narodnih zoologičkih naziva*, Zagreb 1928.), razrađuje se problematika brojnih književnih žanrova u kojima se razmatra ambivalentna simbolika zmije: u basnama, poslovicama, bajkama, predajama te u drugim stihovnim i proznim usmenoknjiževnim oblicima, što je potanko istraženo u studiji “Ko se krije ispod zmijskog svlaka? Metamorfoze u žanrovskom sistemu” Snežane Samardžije. Na epskoj se književnoj građi temelji razmatranje Ljiljane Pešikan-Ljuštanović “Aždaja/ala kao ženska hipostaza zmaja”, na što se naslanja i istraživanje Suzane Marjanić o predajama o čakovečkom pozaju, nositelju atributa praslavenskoga Volosa, tj. Zmije ili Zmaja, naslovljeno “Zmaj i junak ili kako ubiti zmaja (na primjeru međimurskih predaja o grabancijašu i pozaju)”. Zmijama, vladaricama podzemlja, pripada važno mjesto u guslarskim pjesmama o temi tamnovanja, odnosno tamnice, koje se u članku Andreja Fajgelja “Tragom guja i jakrepa u epskim tamnicama” uspoređuju s francuskim junačkim pjesmama. “Zmija u bugaršticama” prilog je Boška Suvajdžića, koji zmiju, u koju se pretvara zmajoliki junak Banović Sekula, promatra u kontekstu pjesama o Drugoj kosovskoj bitci i smatra je važnim mitološkim segmentom bugarštica. Đorđina Trubarac Matić u radu “Gutači” analizira zmije, ale i lamije i njihovu pojavnost na balkanskom slavenskom prostoru, dok Lidija Delić uz pomoć paradigme prostorno-simboličkog koda propituje tu životinju s dna kozmičke mitološke vertikale u prilogu “Zmija, a srpska: zmija u prostornom kodu”. Na temelju dviju reprezentativnih zbirki zagonetaka (Stojana Novakovića iz 1877. godine i Stefane Stojkove iz 1970. godine) Biljana Sikimić u tekstu “Zmije u tekstu zagonetke” na paremiološkim premisama razrađuje podjelu južnoslavenskoga folklornog prostora na istočni i zapadni, dok na istim smjernicama Marija Kleut u radu “Zmija u zagonetkama” istražuje postupke nastajanja zagonetki s odgonetkom “zmija”. O kućnoj zmiji čuvarici kao zoomorfnoj hipostazi ženskoga pretka i pramajci poznatoj od antike, koja je najbolje očuvana među balkanskim Slavenima

sve do 20. stoljeća, piše Ljubinko Radenković u radu “Kućna zmija u verovanju i predanju slovenskih naroda”, dok “Smrt od zmije u narativima o sudbini (ATU 934)” s istaknutom klasifikacijskom problematikom razmatra Nemanja Radulović. Dva se rada temelje na lirskim pjesmama u svadbenim običajima u kojima zmiji pripada važno mjesto: u prvome se ističe motiv djevojke koja ubija zmiju (Zoja Karanović i Jasmina Jokić, “Ubistvo zmije i svadbena obrednost u lirskim narodnim pesmama”), dok se u drugome apostrofira ljubavno-erotska simbolika zmije u šaljivim stihovima (Svetlana Tornjanski Brašnjović, “Simbolika zmije u srpskim šaljivim svadbenim pesmama”). Prvi dio knjige zaključuje antropolin-gvistička studija Svetlane Ćirković “Zmija i iguana u tradicijskoj kulturi Roma iz Straže”, čime se na primjeru tabuiziranih i egzotičnih životinja u konačnici ističe i potreba za sustavnijim istraživanjem tradicijske kulture balkanskih zajednica uopće.

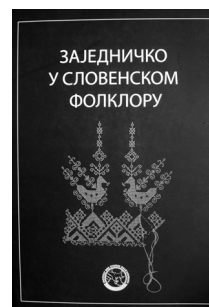
Drugi dio knjige na kronološkom književnom pravcu otvara naslov “Motiv zmije u apokrifima” Tomislava Jovanovića, gdje autor razmatra šarolikost zmijinih oblića u srednjovjekovnim starozavjetnim i novozavjetnim apokrifima. Filološka studija Ane Stojkove “Adžarska sleda v ‘Čudoto na sv. Georgi sas zmeja?’” podastire tekstološku analizu malo poznate južnoslavenske redakcije čuvena mirakula sv. Jurja, koju je potkraj 19. stoljeća objavio Vatroslav Jagić. S metaforičkom uporabom kameleona na primjerima iz bizantske književnosti upoznaje nas prilog Radivoja Radića “Pritvoran kao kameleon. Četiri primera iz srednjovekovne književnosti”, dok poetske opise zmije i zmaja s naglašenim negativnim predznacima kao nastavkom srednjovjekovne kršćanske književne tradicije slavenskoga prosvjetiteljstva analizira Persida Lazarević Di Giacomo u prilogu “Zmija i zmaj u slavenskom prosvjetiteljstvu (M. A. Reljković, V. Došen)”. Na teorijskim smjernicama folklorističkih i ekokritičkih diskursa i spoznajama kulturne zoologije i zooantropologije Marjetka Golež Kaučič raspravlja o zmijama i škorpionima kroz vizuru suvremenih ekocentričnih paradigmi u radu “‘Fantje so goljufivi kot škorpionji’. Kače in škorpionji v slovenski folklori in poeziji”.

Četiri rada se bave suvremenom književnošću koja nimalo ne zaostaje za ranijim razdobljima kad je riječ o uporabi metafora, simbola i alegorija koje se odnose na zmiju i životinje iz njezina okruženja, što razrađuje Jovan Delić u radu “Otrovni zadah donjeg svijeta tame. O simbolici zmije i pacova u prozi Ive Andrića”. Dragoljub Perić pak u dječjoj književnosti, u radu “Poetski bestijarij Ljubivoja Ršumovića. Prekodiranje mitskih bića i njihovih funkcija promenom semiotičkog sistema u ciklusu pesama *Još nam samo ale fale*”, propituje mitska bića koja “postaju maske različitosti u fantazmagorijsko-nonsensnom svetu” analizirana pjesnikova lirskoga ciklusa. Na toposu izgubljenoga (prapovijesnoga) svijeta Bojan Jović razmatra “Nađeni svet. O počecima tematizovanja dinosaurusu u književnosti”, dok se Dejan Ajdačić zanima za posebne oblike gmazova sa simboličkim predznakom, s naglaskom na ruskim piscima, u radu “Vanzemaljski gmizavci u slovenskoj futurofantastici”. O ljekarničkoj kotorskoj tradiciji i svecima izlječiteljima od zmijskog ujeda na kotorskim reljefima i freskama prilog je dala Valentina

Živković pod naslovom “Zmije u medicinskoj praksi starog Kotora”. Umjesto ikakva zaključka, posljednji rad Nevena Dakovića i Biljane Mitrović “Holivudska zmajologija” propituje transformacije zmijolikih bića u aktualno najmoćnijem filmskim mediju, usredotočujući se pritom na zmajeve, a s posebnim naglaskom na ekranizaciju najpopularnijega književnog i filmskog ostvarenja na razmeđu 20. i 21. stoljeća – Harryja Pottera.

Antonija Zaradija Kiš

Zajedničko u slovenskom folkloru.
Zbornik radova, ur. Ljubinko Radenković, Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti (Posebna izdanja 117), Beograd 2012., 438 str.

U izdanju Balkanološkog instituta Srpske akademije znanosti i umjetnosti u Beogradu je 2012. godine, u okviru projekta “Narodna kultura Srba između Istoka i Zapada”, objavljen zbornik radova *Zajedničko u slavenskom folkloru*. U njemu su skupljeni radovi s međunarodnog simpozija koji se pod nazivom istim naslovu zbornika održao 2011. u Arandelovcu i Beogradu. Zbornik radova je uredio Ljubinko Radenković, a u uredničkom su odboru, uz njega, bili Svetlana Tolstaja i Andrej Toporkov iz Moskve, Krzysztof Wrocławski iz Varšave i Tatjana Volodina iz Minska. Budući da se u uvodnom tekstu Ljubinka Radenkovića o komparativnom istraživanju folkloru navodi da ono još nije metodološki postupak, već je nastalo po uzoru na metodologiju u proučavanju indoeuropskih jezika i srodna filološka tumačenja, nije neobično što tekstovi zbornika nisu podijeljeni u određene tematske cjeline, iako se među njima mogu nazrijeti određeni istraživački temati prema kojima bi se mogli usustaviti. Tekstovi su objavljeni na slavenskim jezicima (srpskom, ruskom, bjeloruskom, ukrajinskom, češkom, slovačkom, poljskom, bugarskom i makedonskom) sa sažecima na engleskom.

Uz tekst kojim urednik otvara Zbornik, naglasak na teoriji proučavanja zajedničkih folklornih elemenata nalazimo i u tekstu Svetlane Tolstaje “Aspekti, kriteriji i znaci slavenskih kulturnih srodnosti” (str. 17–32), u kojem kao polazišnu točku autorica odabire motiv etnolingvističkog rječnika *Slavenske starine*. Građa objavljena u tome rječniku ponovno aktualizira teme zajedničke slavenske tradicijske kulture. Uz nabranje elemenata koji uvjetuju definiranje te zajednice, autorica

u tekstu problematizira i utjecaje drugih kulturnih interakcija i utjecaja koje su Zapadni Slaveni ostvarivali s Nijemcima, Južni s balkanskim starosjedilačkim narodima, a Istočni Slaveni s baltičkim i ugro-finskim narodima.

Opća problematika komparativnih istraživanja folkloru, ilustrirana središnjim konkretnim, folklornim primjerom, zastupljena je i u člancima Krzysztofa Wrocławskog “Slavenske predaje – problemi komparativnih istraživanja” (str. 33–45), Věre Frolcove “Prilog proučavanju češko-slovačko-poljskih poveznica u koledama i mogućnost tektonske komparativne metode” (str. 129–141), Tanasa Vražinovskog “Dimo Stenkoski i Jordan Stenkoski – Prijenos repertoara priča u krugu obitelji” (str. 257–269) i Irine Kovalj-Fučilo “Istočnoslavenska naricanja: načini prijenosa (pogled iz tradicije)” (str. 321–334). Navedeni se radovi bave načinima transmisije kulturnih elemenata i na temelju odabranog primjera iz slavenskog folkloru dotiču problematiku komparativnih istraživanja uz poneko predloženo rješenje koje bi onda možda dovelo do standardizacije metodološkog postupka.

Druga bi se skupina tekstova mogla okarakterizirati kao ona koja za predmet svog istraživanja opet odabire određeni kulturni fenomen i analizira ga ili u panslavenskom, *općem* kontekstu ili u kontekstu *paralele* – poveznice između određenih geografski definiranih slavenskih naroda (Istočni, Zapadni, Južni) ili pak između određenih naroda (Srbi, Bugari, Bjelorusi itd.).

Takve analize panslavenskih *općih* kulturnih elemenata donose nam Ljudmila N. Vinogradova u članku “‘Otpremanje k demonima’ – panslavenski motiv kletve” (str. 47–62) i Galina Kabakova u članku “‘Vijek ljudskog života’ ili slavenska inačica Ezopove basne” (str. 63–75).

Temu obitelji, točnije simboličke uloge braće i sestara, dotakli su Oksana Mikitenko u radu “O problemu genetskih podudarnosti i posuđenica u slavenskom folkloru: balada o ‘sestri trovačici’” (str. 143–157) i Dejan Ajdačić u tekstu “Sukob između braće u slavenskim narodnim pjesmama” (str. 169–175). Prvi tekst predlaže tezu da je balada o “sestri trovačici” rezultat genetskih, povijesnih i tipoloških poveznica jednako kao i dodirnih sličnosti u folkloru slavenskih naroda, posebice onih u karpatskoj regiji. Drugi tekst donosi drukčiju perspektivu pristupu istraživanja – iako autor konstatira da je balada zajednička Južnim i Istočnim Slavenima, detaljnije se posvećuje analizi toga tipa balade (diferenciranje tipa konflikta) i prepoznavanju elemenata psihološkog profila braće.

Područje općeslavenskih folklornih sličnosti nastavljaju dalje Biljana Sikimić u radu “Slavenski model teksta zagonetke: mogućnosti rekonstrukcije” (str. 271–290), zatim Ljubinko Radenković u radu “Mitološki elementi u slavenskim narodnim predodžbama o žabi” (str. 379–397), Ljudmila Popović u svom članku “Univerzalno i specifično u semantici naziva za boje u slavenskom folkloru” (str. 399–414) te Branko Zlatković u posljednjem tekstu Zbornika – “Slavenstvo u anegdotama 19. stoljeća” (str. 415–431). Taj zanimljiv tekst donosi nam pregled mijena u poimanju i prihvaćanju ideje slavenstva, koja je tijekom prve polovice 19. stoljeća zahvatila čitavo područje koje su nastavali Slaveni, što se odrazilo ne samo u politici, historiografiji i književnosti toga doba nego i u usmenoj pripovjedačkoj tradiciji većine slavenskih naroda. Temeljen na različitim anegdotalnim sadržajima, tekst prikazuje mijene u prihvaćanju i utjecajima ideje slavenstva

među Slavenima – od početnog entuzijazma preko kritičkog promišljanja prema odbacivanju prvotne ideje.

Sličan pristup nalazimo i u tekstovima japanskoga slavista Ichira Ita “Sator’-formula kao čarobna riječ u balto-slavenskoj pisanoj i narodnoj tradiciji” (str. 107–128), Miloša Lukovića “Izreke i poslovice balkanskih Slavena u objavljenoj Bogišićevoj građi o pravnim običajima” (str. 291–308) i Bojana Jovanovića “Simbolizam zmiје u narodnoj tradiciji balkanskih Slavena” (str. 369–377), no umjesto uspoređivanja tog elementa na panslavenskoj razini, ti su se tekstovi fokusirali na određene skupine Slavena: baltoslavenske u prvome tekstu te balkanske Slavene u druga dva rada.

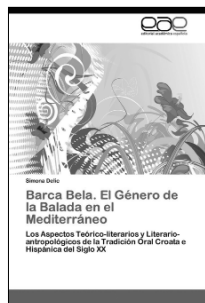
Druga kategorija *paralela* donosi nam tekstove koji se bave analizom i proučavanjem srodnosti između dvaju ili više slavenskih naroda ili između nekog slavenskog naroda i susjednih naroda. Ovdje bismo mogli ubrojiti tekst Tatjane Agapkine i Andreja Toporkova “Molitve Istočnih i Južnih Slavena svetom Sisoju” (str. 77–92), Larise Vahnine “Ukrajinsko-poljske usporedbe u narodnoj baladi ‘Oj stalasja novina’ (O, imamo novosti)” (str. 159–167), Gordane Blagojević “Ženidba vilom i nereidom: južnoslavensko-grčke folklorne paralele” (str. 177–190), Boška Suvajdžića “Tipovi bolesnog junaka u srpskoj i bugarskoj usmenoj poeziji” (str. 191–206), Hane Hlôškove “Slovačko-češke paralele ciklusa predaja o usnulju vojsci na planini” (str. 227–244), Katje Mihajlove “Predodžbe o smrti u jeziku i folkloru Bugara i Poljaka” (str. 309–320), Marfe Tolstaje “Iz karpatsko-južnoslavenskih paralela: vjerovanja o prvim proljetnim pticama” (str. 335–348) i naposljetku u članku Žarka Trebješanina “Simbolika snova – neke srpsko-ruske folklorne paralele” (str. 349–367).

U posebnoj skupini tekstova navodim članak Tatjane Volodine “Basmе protiv crva u ranama: bjeloruska folklorna tradicija u europskom kontekstu” (str. 93–106), u kojem se uspoređivanjem magijskih postupaka u slavenskim, baltičkim i germanskim tradicijama dolazi do teze da su basme koje se govore u tim prigodama arhaične te su najvjerojatnije zajedničke svim indoeuropskim narodima.

Izdvajam i članak Lidije Delić “‘Crne oči, da bi ne gledale’: o jednom epskom pleonazmu” (str. 207–226), u kojem autorica obrađuje simboličku snagu motiva djevojaka u marginalnim prostorima (voda, rubni dijelovi gradova, dovratak). Taj se motiv u epskoj poeziji javlja uz fenomen pogleda kao vrste specifičnog kanala, poveznice između dvaju svjetova. Uz tematsko povezivanje s oslobađanjem od više vrsta simboličkog ropstva, motivi djevojaka i pogleda prenosnici su iz svijeta smrti ka onome živih.

Završavam s osvrtom na zadnji preostali tekst – Andreja Moroza pod naslovom “Predaja o žrtvenom jelenu. K pitanju o mogućim izvorima” (str. 245–255). U tom se radu autor pozabavio predajom o jelenu koji se pojavljuje svake godine i dragovoljno pristaje na žrtvovanje. S obzirom na to da je široko rasprostranjena (među Srbima, Bugarima, Makedoncima, Albancima, Grcima, Armencima, Abhazijcima, Rusima i ugrofinskim narodima sjeverne Rusije), autor predlaže mogućnost prijenosa predaje iz bizantinske hagiografske literature, u kojoj je poznata od 7. stoljeća.

Lidija Bernardić

Simona Delić, Barca Bela. El Género de la Balada en el Mediterráneo. Los Aspectos Teórico-literarios y Literario-antropológicos de la Tradición Oral Croata e Hispánica del Siglo XX, e-knjiga, Editorial Académica Española – LAP LAMBERT Academic Publishing GmbH & Co., Saarbrücken 2012., 412 str.

Knjiga autorice Simone Delić izvorno je pisana na španjolskom jeziku te bi u hrvatskome prijevodu njezin puni naslov bio *Barca Bela. Žanr balade na Sredozemlju. Teorijsko-književni i književnoantropološki aspekti hrvatske i hispanске usmene tradicije XX. stoljeća*. Autorica je tekst knjige tematski rasporedila u tri glavna dijela.

Prvi, uvodni dio knjige (str. 11–78), posvećen je književnom žanru balade i pitanju njegova formalnog i tematskog srodstva u europskome okružju. Polazeći od tvrdnje “svi smo mi jedna velika obitelj” koju je izrekao jedan od prvih europskih proučavatelja toga žanra, Johann Gottfried Herder, autorica razmatra teorijske i praktične aspekte njegova pristupa tradicionalnoj poeziji u različitim kulturama i civilizacijama. Herder je u antologijskome djelu *Volkslieder* (1778./79.) već supostavio pjesme koje pripadaju korpusima pučke poezije različitih naroda te je tako postao rodonačelnikom komparativnog proučavanja svjetske književnosti. U svojoj je antologiji Herder usporedio španjolske romanse (*Spanische Romanzen*) i hrvatske balade (*Morlakishe Balladen*). U 18. stoljeću, u doba prosvjetiteljstva i predromantizma, u Europi je općenito poraslo zanimanje za egzotične predjele i njihove narode, što je dovelo i do “otkrića” specifičnog folkloru i začudne civilizacijske idiosinkrazije, koja se nadahnjivala nizom podudarnih utjecaja orijentalne provenijencije podjednako na Iberskom kao i na Balkanskom poluotoku. Može se reći da je to ujedno bio i prvi korak u komparativnom proučavanju stila i zapleta u poeziji pučkoga tipa. U tome ozračju valja tumačiti i nastojanja brojnih autora (kao što su npr. Thomas Percy, James MacPherson, braća Grimm, Andrija Kačić Miošić, Alberto Fortis, Johann Wolfgang Goethe, Charles Nodier, Prosper Mérimée, Gérard de Nerval, Walter Scott, Aleksandar Puškin, Adam Mickiewicz, Stanko Vraz i dr.) koji su svojim teorijskim radovima i pjesničkim prijevodima, odnosno adaptacijama, utrli put populariziranju ili boljemu poznavanju hrvatske baladistike i srodnog joj španjolskoga *romancera*. Štoviše, vjerovalo se da takva pjesnička ostvarenja navodno omogućavaju da se spozna tzv. “duh naroda” i/ili “nacionalni karakter”.

Drugi dio knjige (str. 79–134) donosi antologijski izbor koji sadrži: ukupno osam hrvatskih balada, iste te balade koje je sama autorica prevela na španjolski jezik, kao i njihov pandan, tj. odgovarajući španjolski *romance* istovjetnoga ili sličnoga sadržaja. Za ilustraciju je autorica odabrala ove pjesmotvore: *Plemenita pastirica*, *Kraljević Marko i brat mu Andrijaš*, *Prijatelj Dubrovčanom*, *Vila ljubovca*, *Začarana građevina*, *Il cognato traditore* (talijanska balada) – *Sestrine oči u moru*, *Sveta Katarina*, *Sveti Nikola i vrag*.

Treći, središnji dio knjige (str. 135–274) je komparativna studija zapleta i lika, koju je autorica raščlanila u osam poglavlja. U njima, na konkretnim primjerima iz hrvatskog baladnog pjesništva, pravi usporedbe s odgovarajućim španjolskim primjerima iz *romancera* te analizira različite aspekte zapleta i likova koji se javljaju u tradicijskoj poeziji.

U prva tri poglavlja (str. 135–201) razmatraju se mimetičko-tematski aspekti likova, kao i različiti tipovi zapleta (npr. opčinjenost aristokratskim svijetom i protagonistima koji pripadaju tomu svijetu; tipovi zapleta koji se temelje na povijesti ili na otkrićima u baladama u kojima se ogleda napetost između Erosa i Tanatosa; povijesni zaplet koji odražava tzv. “mentalitet granice”).

Sljedeća tri poglavlja (str. 202–248) autorica je posvetila sintetičko-mimetičkim aspektima lika i zapleta (npr. kazuistički zapleti u primjeru hibridnih likova, odnosno kad je riječ o ženskom liku zatočenom unutar četiri zida, ili pak o “zlom šurjaku”).

U zadnja dva poglavlja (str. 249–274) razmatraju se tematsko-sintetički aspekti lika i zapleta (npr. uzorit zaplet u baladama nabožna sadržaja, odnosno u baladama o životu mornara).

U četvrtome dijelu knjige (str. 275–284) autorica izlaže zaključke. Kaže da se sva kompleksnost međuljudskih odnosa nužno odražava u komparativnoj književnosti kao i u prevođenju, premda se u baladistici katkad ti odnosi mogu i modificirati (kao npr. u primjeru tabuiziranog incesta ili egzogamije i dr.). No balade se ne ograničuju samo na to da prikažu takve konflikte, nego ih dapače modificiraju i reinterpreteraju, čime bi se trebala pozabaviti psihoanalistička analiza folklornog i tradicijskog pjesništva. Kad je riječ o povijesti i društvu, onda komparativno proučavanje književnosti i pjesničkog folklor – upravo zbog moguće fabulacije – zahtijeva poznavanje šireg kulturološkog konteksta, što društvenim znanostima (filozofiji, sociologiji...) nije uvijek lako dostupno. Pritom valja voditi računa o raspletu kao i o potencijalnoj didaktičkoj funkciji tradicijskih pjesničkih tvorevina, bilo da je riječ o stvarnoj ili alegorijskoj naraciji.

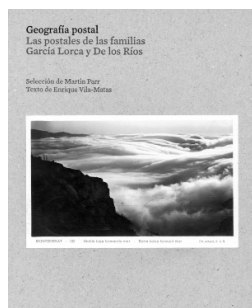
Peti dio knjige (str. 285–388) je dodatak koji sadrži dvadeset hrvatskih balada paneuropskoga sadržaja, kao i autoričine prijevode tih istih balada na španjolski jezik: *Njemački ban i preljubnica*, *Pecanje prstena*, *Dobivena opklada*, *Prevarena djevojka*, *Mornar otmičar* (u dvije varijante), *Otkupnina*, *Zmaj otmičar*, *Djevojka ratnica* (u dvije varijante), *Vještice*, *Začarana građevina*, *Heroja i Leandar*, *Prokne i Filomela*, *Preljubnica* (u dvije varijante – jedna s tragičnim, a druga s komičnim

raspletom), *Spriječeno vjenčanje*, *Zarobljena sestra*, *Plemenita pastirica*, *Pritajena smrt*, *Isakovo žrtvovanje*, *Sveta Katarina*, *Mali muž*.

U šestome dijelu knjige navodi se bibliografija koja sadrži ukupno 254 bibliografskih jedinica (str. 389–410) te popis upotrijebljenih i citiranih rukopisnih vrela koja se čuvaju u Arhivu *Ramón Menéndez Pidal* u Madridu, odnosno u *Instituto za etnologiju i folkloristiku* u Zagrebu (str. 410–412).

Činjenica je da je u stručnoj literaturi već odavno upućivano na izvjesne teme i likove što se pojavljuju, odnosno ponavljaju u pojedinim uzorcima tradicijskog književnog stvaralaštva nastalog na hrvatskom i španjolskom jeziku. Međutim, takvi su zaključci uglavnom izvedeni na temelju uspoređivanja tek pojedinačnih primjera. Jedna je od vrijednosti ove knjige upravo ta što je autorica Simona Delić svoju analizu provela sustavno, na većemu broju hrvatskih balada i španjolskih *romances*. Na tim konkretnim primjerima tradicijskog pjesničkog stvaralaštva ona je argumentirano ilustrirala i objasnila mnoge njihove sličnosti i podudarnosti. Premda su neke od tih karakteristika toliko generalizirane da se mogu uočiti i u drugim europskim, pa i svjetskim tradicijskim književnostima, čini se da je sada neosporno dokazano da – bez obzira na postojeće razlike i odstupanja – španjolsko i hrvatsko tradicijsko pjesničko stvaralaštvo ipak dijele mnoga svojstva proistekla iz istovjetnih povijesnih i kulturoloških okolnosti. Zahvaljujući višemanje sličnim orijentalnim utjecajima, općenito prisutnima u povijesti naroda i kultura mediteranskoga kruga, te su okolnosti uvelike inherentne i sefardskoj, tj. židovskošpanjolskoj tradiciji, koja je i sama spona između Iberskog i Balkanskog poluotoka.

Karlo Budor

Geografía postal. Las postales de las familias García Lorca y De los Ríos, odabir Martín Parr, tekst Enrique Vila-Matas, Caja Madrid, Instituto Cervantes, Círculo de amigos del Instituto Cervantes, Fundación Federico García Lorca, 2012., 162 str.

Velikom pjesniku Federicu Garcíji Lorki ne treba veliki uvod objašnjenja zašto knjiga *Geografija razglednica* zaslužuje pozornost i u etnološkom i folklorističkom časopisu kakav je *Narodna umjetnost*. Riječ je o prepisci koju su obitelji Garcíja

Lorca i De los Ríos vodile s nekima od najvećih intelektualnih pera 20. stoljeća, između 1910. i 1960. godine. Prepiska s intelektualcima čiji je “vodeni žig” ostavio neizbrisiv trag na intelektualnu ljevicu svijeta započinje esejom glasovitog španjolskog pisca Enriquea Vila-Matasa “Arhiv nesvjesnog”, čiji je roman *Dublinska* nedavno objavljen u Hrvatskoj. Najimpresivniji dio knjige predstavlja lijepa likovna oprema razglednica koje su suvremeni golubi pismošoš prenosili pjesniku u Španjolsku iz prijateljskih ruku Pedra Salinasa, Jorgea Guilléna, Salvadora Dalíja ili Luisa Buñuela iz najrazličitijih dijelova svijeta. Ili je riječ o razglednicama koje je sam pjesnik slao svojim obiteljskim članovima s putovanja po Španjolskoj ili inozemstvu.

Poznato je da je pjesnik u lijepo uravnoteženom multikulturalnom razdoblju *belle époque* skrenuo pozornost mladih pjesnika Generacije '27, znajući istodobno privući pozornost i “starijih” umjetnika poput Manuela de Falle, na ljepotu španjolskog pjesničkog i glazbenog folklor. Sâm se, vođen sigurnom rukom filologa Ramóna Menéndeza Pidala, odvažio zaći u “špilje” Roma u Granadi zaintrigiran tom originalnom kulturom, neizrecivim *duendeom* nadarenih glazbenika, a bilježio je i hispanske romances iz španjolskog puka. “Estela” ili “trag koji za sobom ostavlja brod” tog književnog i umjetničkog putovanja može se nazrijeti i listajući ovaj album razglednica.

Svaki će čitatelj zacijelo na svoj način pročitati ilustracije razglednica, otvarajući neke vlastite sefove uspomena na osobnu i/ili službenu povijest čitanja Lorkina pjesništva.

Još je jedan razlog zašto nam se čini da je prikazu ove knjige mjesto u *Narodnoj umjetnosti*. Učinilo nam se zanimljivim knjigu pročitati i kao svojevrsni pjesnički, ali i obiteljski “album fotografija”, koji sâm “kreira i arhivira (poželjnu) stvarnost” (Melanija Belaj, “Obiteljska fotografija ...”, *Narodna umjetnost* 45/2, 2008: 135–151). Prema riječima jednog od autora uvodne riječi, Joséa Guirãoa Cabrere, koordinatora Društva Caja Madrid, ova knjiga (i popratna izložba), “upućuje na sitne pojedinosti, daleko od bilo kakve pretencioznosti. (...) otkriva važnost sekundarnog i svakodnevnog i razglednicu prikazuje kao malo umjetničko djelo. Razglednice nam omogućuju da prikažemo intimu, njezine tajne i osjećaje, i prenose nas u drugu dimenziju, u drugo vrijeme i u druge živote”.

Autor izbora ovih prelijepih ilustracija, Martin Parr, ističe u svojem uvodu kako je riječ o jednom od “najdemokratskijih” medija komunikacije. Slanje razglednica, “koje su izum s početka 20. stoljeća” i koje su se na početku 20. stoljeća slale i po nekoliko puta dnevno, nalikuje današnjem učestalom slanju poruka elektroničkom poštom, iako se od njega razlikuje po tome što je slanje razglednice, njezin odabir i nekoliko riječi napisanih na poledini, bio jedan od važnih elemenata društvenog života, čin koji “bi nas bitno odredio”.

Danas nam se čini kako te razglednice, koje su prema riječima gospođe Laure García Lorca-De los Ríos svjedočile razdvajanju dviju obitelji i njihovu ponovnom pronalaženju u egzilu, bitno definiraju nas, kako su lijepa “poklon-razglednica”

bez koje bi svijet kulture, umjetnosti, kao i znanosti bio mnogo siromašniji. Neki kulturni i znanstveni “Veliki Getsby”!

Ova prelijepa knjiga nas je podsjetila na emisije prikazivane koncem osamdesetih, početkom devedesetih godina na HRT-u, a koje je tako maestralno uređivao i vodio profesor dr. sc. Radovan Ivančević, u kojima je pokušao dočarati sinestezijski dojam koji su na njega ostavile pjesme tragično preminuloga pjesnika Federica Garcíje Lorke. Glazba stihova prepletala se u toj čarobnoj emisiji s poezijom slika s motivima iz Španjolske Ljube Babića i s glazbenim arpeggima gitare. Knjiga Radovana Ivančevića *Stilovi, razdoblja, život* (1–3, 1999.–2001.), s hodom kroz razdoblja od paleolitika do vizualne kulture 20. stoljeća, otišla je korak dalje, usmjerivši i moje asocijacije na Lorkino pjesništvo sve do “poezije kamenja” (C. Fuentes), zadržavši i prvotne sinestezijske impresije, barem našem čitanju. Tako i knjiga *Geografija razglednica*, preklapajući poeziju riječi, rukopisâ, ilustracija i onoga što nam se čini da su različiti parcijalni ili totalni opisi krajolika ergona i parergona (C. Guillén), ispisuje poeziju neizrecivog, jednog segmenta kulture svakodnevice razdoblja *belle époque*.

Simona Delić

Jerko Martinić, Pučki napjevi misa iz srednje Dalmacije u kontekstu glagoljaške tradicije (šire područje Splita, otoci Brač i Hvar), Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb 2011., 376 str.

U hrvatskim primorskim krajevima od Istre do južne Dalmacije, kao i na otocima, još od srednjega vijeka živi pučka crkvena tradicija, čiji je dio i pučko crkveno pjevanje poznato pod nazivom glagoljaško pjevanje. Taj izrazito zanimljiv fenomen, koji se i danas u većoj ili manjoj mjeri njeguje u lokalnim zajednicama, iznimno je nacionalno važan, što potvrđuje i proglašenje te tradicije nematerijalnim kulturnim dobrom 2008. godine. Među istraživačima koji su svoj rad posvetili pučkom crkvenom pjevanju važno mjesto pripada Jerku Martiniću, autoru knjige koju predstavljamo. To Martinićevo djelo, kao i njegovi drugi radovi, temelji se na građi koju je autor snimao u više navrata između 1970. i 1975. godine u 36

različitih mjesta. U tome je vremenskom razdoblju autor magnetofonom zabilježio napjeve gotovo isključivo izvan liturgijskog konteksta, naravno, one kojih su se tadašnji pjevači mogli sjetiti. Na temelju prikupljenog materijala Martinić je objavio doktorsku disertaciju *Glagolitishe Gesänge Mitteldalmatiens*, Gustav Bosse Verlag, Regensburg 1981, Teil I (Text), Teil II (Noten), koja sadrži transkripcije i pomne analize 180 variranih napjeva što se pjevaju na 15 korizmenih tekstova. U članku “Postupak variranja u napjevima čitanja božićne jutarnje na području Srednje Dalmacije u pučkoj uporabi”, *Arti musices* 19/1 (1988): 21–70, autor je transkribirao i analizirao 34 napjeva raznovrsnih liturgijskih tekstova (štenja, himni, poslanica, psalama, kantika, prijekora i nekoliko paraliturgijskih tekstova).

Knjiga koju prikazujemo je dosad najopsežniji Martinićev rad, u kojem se najveći dio transkribiranih i analiziranih napjeva odnosi na napjeve stalnih dijelova mise (*Cantus Ordinarii Missae*) snimljenih u spomenutom razdoblju na širem području Splita te na otocima Braču i Hvaru. Uz napjeve stalnih dijelova mise autor donosi i primjere promjenjivih dijelova mise (*Cantus Proprii Missae*) kao što su ulazne pjesme, zatim različite posljednice na Uskrs (“Žrtvi vazmenoj”), na Duhove (“Dođi, Duše Prisveti”) i na misi za mrtve (“Dan od gnjeva”), kao i napjeve na tekst “Braćo brata sprovodimo”, koji se pjeva pri ukopu člana bratovštine. Martinić je taj repertoar snimao neposredno nakon Drugoga vatikanskog sabora, koji se održao sredinom 1960-ih godina, a čijim se odredbama uvelike promijenilo bogoslužje i glazbovanje unutar njega. Već 70-ih godina prošloga stoljeća naišao je na nedostatnost repertoara kojeg se pjevači nisu mogli sjetiti jer više nije bio dijelom njihove prakse, ali u odnosu na današnje stanje, četrdesetak godina poslije, tada snimljeni repertoar zasigurno je cjelovitiji.

U ovoj knjizi Martinić predstavlja prikupljeni materijal od 379 napjeva iz 29 različitih mjesta, što dokazuje u ono vrijeme uglavnom još živu tradiciju. Prema područjima zabilježbe rasporedio ga je u tri poglavlja: 1. Šire područje Splita, 2. Otok Brač i 3. Otok Hvar. U izradi transkripcija, koje je sve ručno ispisao, Martinić se i u ovome radu, kao i u svim dosadašnjim radovima, pridržava, kako ga sam naziva, horizontalno-vertikalnog ili vertikalno-tematskog sustava. Pisanjem melodijski variranih ponavljanja jednih ispod drugih omogućena je bolja analiza melodijske strukture i glazbene forme, kao i uvid u inventivnost nositelja tradicije. Uz izrađene transkripcije napjeva donosi i njihove analize s obzirom na tekst napjeva, opseg intervala, formalnu strukturu, tonalnu određenost napjeva, ritam, višeglasje te podrijetlo melodije.

U posljednjem poglavlju (Sintezi) svrstava predstavljene napjeve (uzimajući u obzir njihove stilske, strukturne, melodijske, formalne, tonalne, ritmičke i polifone specifičnosti, a vodeći računa i o elementima njihova podrijetla) prema zajedničkim karakteristikama i namjeni u sedam vrsta: misa u nedjelje i blagdane (*svečana*), misa *Angolorum*, misa za obične nedjelje i manje blagdane (*jednostavna*), misa *korente*, misa za nedjelje adventa i korizme, misa za mrtve te

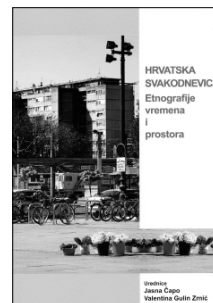
misa *De Beata Maria Virgine*. Na temelju analiza u Zaključku svrstava cjelokupnu prikazanu građu u dvije skupine, upućujući na zajedničke značajke napjeva na pojedinim lokalitetima. Prvoj skupini pripadaju napjevi iz četiriju susjednih mjesta: Krila-Jesenica, Stobreča, Solina i Klisa te oni iz Vranjica i Kaštel Starog, a za njih je karakterističan postupak pjevanja *na istu temu* kao i postupak pjevanja *na dugo i kratko*. Takvi napjevi se pojavljuju u jednostavnim formama (A-B ili A-B-C) s relativno kratkim, autorovim riječima, “autohtonim melizmatičko-silabičkim tijekom melodijskih linija bez gregorijanskog utjecaja” (str. 341). Oni su tonalitetni, obično troglasni, pri čemu gornje glasove koji se kreću u paralelnim tercama prati donji glas koji pjeva temeljne tonove četvrtog, petog i prvog (IV-V-I) stupnja durske ljestvice na način spontanog dalmatinskog klapskog pjevanja. Kod takvog se višeglasnog pjevanja vrlo često pojavljuje i suzvučje, tzv. “prazne kvinte”, na kraju ili u sredini napjeva. Drugu skupinu čine napjevi u kojima su očiti utjecaji gregorijanskoga korala. Takvi su napjevi obično modalne strukture, a najočitiiji su u misi *Anglorum*, kao i u misi za mrtve, koje su pučke obrade gregorijanskih melodija. Martinić ističe inventivnost puka koji je stoljećima stvarao pučke napjeve mijenjajući gregorijanske melodije različitim postupcima (amplifikacijom, ornamentikom, transpozicijom, imitacijom, alteracijom, melodijskim skokovima). Zaključuje da su napjevi sa šireg područja Splita strukturirani u opsegu kvarte ili kvinte, oni u mjestima otoka Brača u opsegu kvinte ili sekste, a oni otoka Hvara u opsegu sekste ili septime. Napjevi iz šireg područja Splita su uglavnom tonalitetne strukture te se pjevaju višeglasno – dvoglasno i troglasno, na području Brača su modalno-tonalitetne strukture te se pjevaju u paralelnim tercama ili unisono, dok su oni s otoka Hvara isključivo modalne strukture te se pjevaju isključivo unisono, što je dokaz različitog stupnja utjecaja gregorijanskog korala na pojedinim područjima.

Bilješke što slijede za Zaključkom (ukupno 314) dopunjuju notnu građu i analize zanimljivim podacima i autorovim napomenama o pojedinostima napjeva i njihova izvođenja, prigodama, pjevačima i okolnostima istraživanja. Zbirka je opremljena i Popisom pjevača, Literaturom te sažetkom na njemačkome jeziku.

Martinićeve snimke pučkih misnih napjeva iz 1970-ih i njihove transkripcije predstavljene ovom zbirkom svjedočanstvo su nekad žive glazbene prakse, a njihova obrada (analiza) neosporno je velik doprinos dosadašnjem te osnova za daljnje istraživanje tog fenomena na prostoru srednje Dalmacije. Ujedno, ta je zbirka i poticaj za obnovu repertoara u mjestima gdje postoji entuzijizam lokalnog stanovništva.

Katarina Duplančić

Hrvatska svakodnevnica. Etnografije vremena i prostora, ur. Jasna Čapo i Valentina Gulin Zrnić, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2013., 291 str.

Zbornik radova *Hrvatska svakodnevnica: Etnografije vremena i prostora* hrvatsko je izdanje posebnog broja *Ethnologie française* 43/2 (2013), kojim je taj renomirani znanstveni časopis lansirao recentnu hrvatsku etnološku produkciju na francusku znanstvenu scenu. Inače izvan neposrednog dosega francuskog čitateljstva, osim onoga profesionalno vezanog za regionalne studije, hrvatska etnologija dobila je francuskim tematom “Croatie: Hybridations et résistances” dragocjenu šansu za predstavljanje i ovjeravanje u frankofonom svijetu.

Hrvatska “etnografija vremena i prostora” odvija se pred čitateljima kao detekcija akutnih društvenih tema u kulturnim, političkim i ekonomskim krajolicima Hrvatske nakon 1990-ih. Ona je pokazatelj društvene dinamike, njezino je vrijeme ovo naše (suvremeničko). Riječ je o etnografijama “svjedočenja” o transformaciji hrvatskoga društva koje zahvaćaju materijalnost promjene te bilježe brojne narative i diskurzivne dispozitive življenja u vremenima krize.

U izvorniku namijenjen francuskim čitateljima, a tek hrvatskim izdanjem i lokalnoj publici, Zbornik započinje logičnim pregledom “Stoljeća hrvatske etnologije i kulturne antropologije”. Njime su urednice ukratko naznačile ključne trenutke paradigmatičkih izmjena, obrate u konceptualnim stajalištima i pravce kretanja u hrvatskom etnološkom tematiziranju kulture.

Krajolici, i oni etnografski i oni teorijski, koje su domišljeno ocrtavali ostali autori ovoga Zbornika, započinju se ocrtavati radom Valentine Gulin Zrnić i tekstem “‘Nema alternative’(?): urbane promjene u Zagrebu na prijelazu stoljeća”. Revalorizacijom diskontinuiteta kao konstitutivnom odrednicom arhitekture grada Zagreba autorica nam pokazuje da su zagrebački urbanistički rast odredile tri bitno različite modernizacije. U posljednjem dijelu teksta naglasak se stavlja na probleme svojevrsne urbanističke tranzicije, gentrifikaciju i sudbinu civilne akcije za prestanak “ekonomske eksploatacije” i hiperkomercijalizacije javnih sadržaja Cvjetnog trga u Zagrebu.

Problemima adaptacije kao trajnim odrednicama tržišta rada, odnosa radnika prema gubitku posla, sudjelovanja u neformalnoj ekonomiji i metaforom “preživljavanja” bavi se Tihana Rubić u tekstu “‘Ja se snađem’. Neformalna ekonomija i formalna zaposlenost u Hrvatskoj”, pokazujući da je sudjelovanje u neformalnoj ekonomiji uvriježen oblik ponašanja i navika te domišljen način povećanja prihoda kućanstva.

I tekst Nevene Škrbić Alempijević “Politička mjesta u svakodnevnoj upotrebi: Titovo rodno selo u postsocijalizmu” zahvaća dugo trajanje proučavane pojave. Taj tekst pokušava uputiti na oblike konstruiranja Kumrovca kao političkog mjesta i razaznati tegobe simboličke rekonstrukcije mjesta u uvjetima tržišne ekonomije i simboličke rekonkviste postsocijalističkog političkog i upravnog aparata. Dočim tekst Nevene Škrbić Alempijević traži dokaze za emancipaciju lokalnog subjekta kojem je dopušteno imaginirati vlastitu sudbinu (mjesta) izvan ili unatoč političnosti mjesta i njegovoj prošlosti, Renata Jambrešić Kirin traži dokaze o načinima patnje, boli i žalovanja ženskog subjekta u romanima dviju hrvatskih književnica. U tekstu “O povijesti, ljubavi i boli u hrvatskim ženskim romanima” piše o romanima Ivane Sajko i Daše Drndić, koji svojim pričama i protagonisticama “ideološki oponiraju” “patrijarhalnom i mitotvornom prostoru hrvatskog povijesnog romana”. Obiteljske naracije o usponu i padu Jugoslavije i iskustvo ratne internacije i holokausta u Drugome svjetskom ratu osi su ženskih priča tih romana. Promišljajući ta dva teksta kao produkte kulture pamćenja, Kirin Jambrešić uočava manjak tekstualne afirmacije pozitivnog učinka ljubavi kao rekonstruktivne sile i zaključuje da i ti romani upadaju u zamku izvođenja ženske priče i oblikovanja ženskih protagonistica u kodu “antifeminističke politike afekta”.

Ovim pasusima priključila bih, kao logične nastavke, i tekst Sandija Blagonića “Kako se to *mora* biti Hrvat? Centripetalni i centrifugalni učinci resemantizacije kolektivnih identiteta” te tekst Jasne Čapo i Hariza Haliloviča “Lokaliziranje transnacionalizma: bosanske i hrvatske prekogranične prakse”. U prvome tekstu Sandi Blagonić nastavit će promišljati učinke političke promjene sustava 90-ih i pokazati kako je s njima u vezi rasla i padala ideja političke regionalizacije Istre. Blagonić je pokazao da su pripadnost i identitet tek kontingentni, interesno i afektivno uvjetovani koncepti koje je ne samo moguće već i nužno istraživati u kontekstu razumijevanja “tvorbe” hrvatskog nacionalnog identiteta 90-ih. Jasna Čapo i Hariz Halilovich tematizirat će također identitetne aporije, no u njihovu su fokusu zajednice iseljenih i protjeranih Bošnjaka i Hrvata. Pri tome će transnacionalni migrantski prostor, u kojem se bave problemima pripadanja, pokušati točnije iznova definirati kao prostor translokalne dinamike – prostor koji ne spaja toliko nacije već, više i češće, povezuje lokalno proživljene i u migrantski transfer “prenesene” osjećaje usko vezane za zavičajne krajolike. Tekst Sanje Lončar nastavit će se na promišljanje praksi migracije, no nadodat će tim problemima i pitanje aktiviranja žena u pokretljivoj radnoj snazi suvremenog tržišta rada (na crno). Njezin je tekst uputio, s jedne strane, na ženski angažman u neformalnom tržištu rada, ilegalne imigracije i translokalne i zavičajno posložene migrantske mreže te dugo trajanje tradicionalnih privlačnih odredišta za istočnoeuropsku radnu snagu.

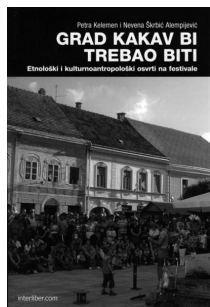
Premda se javlja kao posljednji tekst u knjizi, rad Catherine Baker “Jezik, kulturni prostor i značenje u fenomenu *cro-dancea*” zaokružuje logičnu cjelinu. Srod-niji ili susljedniji Blagonićevu radu no onomu Sanje Lončar, tekst Catherine Baker

se nalazi na mjestu koje mu pripada više po činjenici da je rad napisala autorica koja ne dolazi iz Hrvatske, no po tome čime se bavi. Tema toga rada proizašla je iz Bakeričina sustavnog akademskog bavljenja politikama popularne glazbe i odnosom spram nacionalizma tijekom 90-ih. Promišljajući primjere “zvučne invokacije” engleskog jezika u jezičnu strukturu hrvatskih *cro-dance* glazbenih uradaka, Baker zaključuje da je, s jedne strane, riječ o nasljedovanju “supkulturnog prestiža” a s druge strane o isplaniranosti višejezične kulturne kompetencije koja zapravo pokazuje želju za “uključenost nacionalne kulture u transnacionalni prostor zabave”.

Dvema posljednjim studijama koje prikazujem zapravo i nije teško naći mjesto iako ih nisam prikazala kako slijede u izvornoj poziciji i naoko se čini kao da im izmičem u Zborniku dodijeljeno mjesto. Naila Ceribašić u tekstu “Prema istraživanju ekonomije tradicijske glazbe u postsocijalističkoj Hrvatskoj” pokazuje da je baštinjeno znanje o tradicionalnim glazbenim žanrovima donijelo prije svega zazor od tematiziranja gospodarskih efekata bavljenja tradicionalnom glazbom. Ceribašić tematizira tradicionalne modele zarade od glazbe te problematizira glazbovanje u “tržišnim uvjetima” koje sve češće obilježava folklorni amaterizam. Rad Tvrtka Zebeca “Etnolog u svijetu baštine. Hrvatska nematerijalna kultura u 21. stoljeću” opis je puta Hrvatske u prilagodbi i provedbi Konvencije za očuvanje nematerijalne kulturne baštine. Popularizacija lokalne kulturne baštine unutar nacionalnog baštinskog korpusa za Zebeca je jedan od ciljeva politike UNESCO-ovih popisa. Uz njega Zebec prepoznaje i univerzalne ciljeve poput međukulturne komunikacije i razumijevanja kulture raznolikosti, kao i dugoročne gospodarske ciljeve i probitke od promišljanja uloge kulturnih dobara u ekonomskoj grani kulturnog turizma. I baš zbog toga što zaokružuju cjelinu temom kulture-u-tržišnim-uvjetima, tekstovi Naile Ceribašić i Tvrtka Zebeca skladno bi zatvarali Zbornik i najavili jednu od budućnosti lokalne kulture.

I sada, pri kraju, valja još jednom pokušati obuhvatiti ukupnost područja i tema koje zahvaćaju i ocrtavaju ili kritički pretresaju tekstovi ovog Zbornika. Njime je hrvatska etnologija predstavila polemičke tekstove o društvenim i kulturnim krajolicima – ispitala posljedice koje su izazvali rat i ekonomska kriza, produbila teme nacionalne konsolidacije, simboličke resemantizacije, tvorbe mitološkog diskursa u politikama konstruiranja mjesta i književne re-produkcije povijesnog diskursa, glazbene re-produkcije nacije, naznačila “hrvatsku kulturu” kao novo mjesto kapitaliziranja simboličke i ekonomske dobiti, otvorila put ka ekonomskoj etnografiji. Iako na nekim mjestima neharmoničan u rasporedu tekstova, što proizlazi iz kompleksne strukture, brojnih otvorenih tema, a dijelom i mandatom samoga Zbornika u njegovoj izvornoj funkciji da predstavi hrvatsku etnologiju stranim publikama – što ga u začetku čini obuhvatnim, taj Zbornik je prije svega vratio tekstove hrvatskoj publici, pokazavši koja je važnost predstavljачke i komunikacijske logike znanosti i koja je složenost takva pothvata.

Sanja Potkonjak

Petra Kelemen i Nevena Škrbić Alempijević, Grad kakav bi trebao biti. Etnološki i kulturnoantropološki osvrti na festivale, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2012., 456 str.

Monografija *Grad kakav bi trebao biti* autorica Petre Kelemen i Nevene Škrbić Alempijević egzemplarna je studija modernizirane etnološke discipline, čije dvostruko ime – etnologija i kulturna antropologija, uostalom istaknuto i u podnaslovu monografije – još uvijek govori o nekim unutardisciplinarnim prijedporima kojih se dotiče i ova monografija, odnosno o percepciji discipline u javnosti. Monografija se svrstava uz bok najzanimljivijih ostvarenja u u našoj dvoimenoj disciplini u posljednjih desetak godina te je uz studiju *Kvartovska spika* Valentine Gulin Zrnić iz godine 2009. (izdavači: Institut za etnologiju i folkloristiku i Naklada Jesenski i Turk) ključno djelo hrvatske urbane antropologije.

Autorice Petra Kelemen i Nevena Škrbić Alempijević ispisale su stranice o jednom suvremenom društvenom fenomenu u hrvatskoj svakidašnjici – festivalima. Festivalima ne pristupaju isključivo kao okvirima za prikazivanje kulturnih pojava nego i kao zasebnim kulturnim pojavama, koje su kao dio suvremene kulturne produkcije poželjne za etnološko i kulturnoantropološko istraživanje. Od mjesta i trenutka *prikazivanja* baštine, festivali u ovoj monografiji bivaju tretirani kao mjesta *stvaranja* baštine i općenito kulture. Uz to što uvodno poglavlje festivale obrađuje teorijski, terminološki i komparativno, monografija analizira tri hrvatska festivala: Festival dalmatinskih klapa u Omišu, Festival bajke u Ogulinu i Špancirfest u Varaždinu. U svakoj se studiji o svakom festivalu posebno interpretacijom osvjetljava određeno suvremeno etnološko interesno područje – identiteti, društveno sjećanje te stvaranje kulturnih politika grada.

Polazeći od definicije kulture i tradicije kao simboličkih konstrukata, što nastaju u stalnom pregovaranju značenja između njihovih sudionika, autorice su premjestile interes etnologije/kulturne antropologije s pozitivističkoga pobrojanja kulturnih pojava i traženja njihove izvornosti i autentičnosti u područje interpretacije društveno konstituiranih značenja koje ljudi pridaju svijetu u kojemu žive, napose u sklopu raznorodnih festivalskih produkcija. Time su napustile klasične kanone autentičnosti, ovjerenosti i petrificiranosti tradicije te esencijalnosti kulturnih pojava i zašle u područje subjektivnog, fluidnog, dogovaranog i pregovaranog stvaranja kulture, ovdje oprimjereno suvremenim festivalima. Drugim riječima, autorice više ne vide svoju zadaću u identificiranju “objektivnih” kulturnih sadržaja niti u njihovoj dekonstrukciji s obzirom na utvrđivanje njihove autentičnosti, odnosno lažnosti, već u istraživački fokus stavljaju suvremenu pro-

izvodnju kulture u njezinoj stalnoj mijeni, usred određenoga društvenoga konteksta i odnosa moći. U pristupu u kojemu se kultura opisuje u njezinu nastanku (proizvodnji) u prvome su planu ljudi koji je proizvode i njihovi mnogobrojni i nerijetko suprotstavljeni glasovi i ideje u procesu nastanka i izvedbe festivala.

Pristup dviju autorica prošlosti, odnosno njezinoj uporabi u festivalima, počiva na sličnim temeljima kao i njihov pristup kulturi: ne bave se objektivnom i statičnom, monolitnom, monološkom i “činjeničnom” prošlošću, nego prošlošću kao pamćenjem i sjećanjem, prošlošću “kakvom je vidimo danas”, stalno otvorenom i time uvijek iznova redefiniranom prošlošću, koja je “rezultat nikad zaključenih pregovora i prilagodbe slika prošlosti suvremenom trenutku” (str. 186).

Tako shvaćenoj igri kulturnih i povijesnih procesa, davanja značenja i njihove stalne redefinicije, nužno je bilo pridružiti adekvatnu epistemologiju i metodologiju istraživanih pojava: epistemološke pretpostavke u ovoj monografiji proizlaze iz nekih općeprihvaćenih mjesta suvremene etnologije i kulturne antropologije kao *interpretativne znanosti o kulturi*; metodološki je aparat fenomenološki i *peripatetički*, a rezultat i jednoga i drugoga odabira je *nepretenciozna naracija* o odabranim kulturnim pojavama.

Uza sve što sam već iznijela o interpretativnom značaju ove monografije želim naglasiti još jedno bitno obilježje autoričinih pristupa: festivali se shvaćaju kao kreacije svojih aktera, a akteri graditeljima kulture. Budući da su akteri pluralni, nema jedinstvene naracije o festivalu, već festivali uključuju “višeglasje, a nerijetko i kakofoniju različitih htijenja, motivacija, interesa” (str. 183). Akteri su, bilo da je riječ o organizatorima ili o drugim vrstama sudionika, oni koji festivalima daju značenja, koji ih grade i stalno ih iznova promišljaju, pa i u kratkim razdobljima njihova postojanja, i time mijenjaju sliku mjesta u kojemu se javljaju. Upravo zbog toga festivali i sami kreiraju – a ne (samo) reproduciraju – posebnost mjesta u kojima se održavaju; oni su vektori definiranja i redefiniranja osobite prepoznatljivosti gradova u kojima se održavaju. Da je riječ o *poželjnoj* prepoznatljivosti gradova – i iz vizure lokalnih stanovnika i njihovih gostiju tijekom festivala – svjedoči naslov monografije, preuzet iz kazivanja sugovornika u istraživanju: *Grad kakav bi trebao biti*.

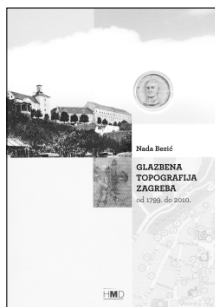
Šetnja kao istraživačka metoda oprimjerena je i u studiji ogulinskoga Festivala bajke i onoj Špancirfesta. Prvi i jest organiziran kao šetnja gradom Ogulinom tijekom koje se upoznaje s naracijama o Ivani Brlić Mažuranić i njezinim fantastičnim likovima. Drugi već u svome nazivu poziva i upućuje na šetnju ili, u lokalnom govoru, *španciranje* gradom. Prilikom šetnje i jednim i drugim autorice uočavaju preispisivanje gradskih prostora novim značenjima: i dok Ogulin i tijekom festivala ostaje ugniježđen u lokalnim kulturnim značenjima, Varaždin se, posebice recentnijim isticanjem otvorenosti i multikulturalnosti grada i njegova festivala, seli u značenjske prostore šire od lokalnih, postajući mjestom premrežavanja lokalnih, regionalnih, nacionalnih i internacionalnih aktera i njihovih značenja.

Odabrani prosedei interpretacije i prezentacije rezultiraju nepretencioznim i lako razumljivim tekstom, u maniri *meke* etnološke znanosti. Autorice nas vode

od festivalskog do festivalskog primjera, upućujući na različite lokalne odabire predstavljanja mjesta i njegovih stanovnika, kreiranja kulture i zajedništva i u perspektivi “odozdo” i onoj “odozgo”, na mijene i pregovaranja značenja među različitim akterima, na doživljaje festivala i među lokalnim stanovnicima i onima pridošlima iz drugih mjesta.

Doprinosi ove monografije su u upućivanju na općeprisutan fenomen u hrvatskome društvu – festivalsku proizvodnju kulture i identiteta gradova i na mogućnosti njezine interpretacije iz različitih etnološkom disciplinom legitimiranih tema i rakursa; u pokušaju da se usustavi i jasnije definira pojmovlje kojim se koristimo u imenovanju različitih inačica toga recentnoga fenomena suvremene kulture (nekad kao festivala, nekad kao smotre, svetkovine, proslave i sl.); te, naposljetku, kako je rečeno, u realizaciji moderne etnološke/kulturnoantropološke studije kojom se učvršćuje pozicija etnologije bliske nam svakidašnjice. Nadati se je da će ova monografija doživjeti široku akademsku i izvanakademsku recepciju te time afirmirati našu disciplinu i znanja o suvremenoj kulturi koja disciplina pruža široj javnosti.

Jasna Čapo

Nada Bezić, Glazbena topografija Zagreba od 1799. do 2010. Prostor i muziciranja i spomen-obilježja, Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb 2012., 400 str.

“Zagreb jest glazbeni grad, bogat prostorima koji odišu davnim i sadašnjim zvucima”, jedna je od uvodnih rečenica u glazbenu zagrebačku monografiju autorice Nade Bezić. Knjiga, kao i grad, odiše glazbenim zvucima transponiranima u tekstualni ključ koji prelama teme grada, prostora, glazbe i glazbenika. Knjiga je i svojevrsna šetnja gradskim ulicama, trgovima, glazbenim školama, dvoranama i drugim prostorima koji nose značenje za glazbovanje i glazbenike Zagreba. No, knjiga je, ne zavarajmo se ovim gotovo romantičnim zvukoliko-šetajućim uvodom prikaza, i velik istraživački pothvat koji nije rezultirao samo novim znanjima o prostorima glazbovanja u gradu nego i omogućio ispisivanje odnosa grada i glazbe na novi, drukčiji način koji autorica sumira u pojmu “glazbene topografije”.

Riječ je o poznavanju i postavljanju odnosa između mjesta na kojima se glazba *sluša, izvodi, podučava*, mjesta na kojima se *distribuiraju* glazba, glazbeni zapisi i instrumenti, te mjesta koja čuvaju *spomen* na glazbenike. Glazbena topografija kao “sveukupnost lokacija pojavnosti glazbe u gradu” dio je ukupne povijesti glazbenog života grada.

Autorica, muzikologinja, već se dugi niz godina bavi istraživanjem glazbenog života Zagreba u 19. i 20. stoljeću te poviješću Hrvatskoga glazbenog zavoda, čija je knjižnica zasigurno vrelo povijesnih podataka o gradu i glazbi. Istraživačku osnovu studije čini upravo arhivski rad u navedenoj instituciji i u Državnom arhivu u Zagrebu. Studija je vremenski umještena između 1799. godine, kad je prema poznatim dokumentima prvi put izvedena opera u Zagrebu, i 2010. godine, u kojoj je autorica dovršila svoj istraživački rad koji je rezultirao i disertacijom. Tematsku pak okosnicu, glazbenu topografiju, autorica sužava na područje tzv. umjetničke glazbe te na bavljenje topografskim segmentima koji se odnose na “prostore muziciranja i spomen-obilježja”, kako je i istaknuto u podnaslovu knjige. Od samoga početka studije autorica vodi čitatelja ka tom svojem tematskom fokusu, pritom objašnjavajući svoj izbor i čineći tako transparentnim cijeli istraživački proces. Uvodno poglavlje informira o konstrukciji istraživanja, ciljevima, metodologiji, izvorima i literaturi, dok se drugo poglavlje bavi ključnim terminima (topografija, glazbenost grada, prostor/mjesto) te se na temelju skupljene građe i podataka na primjeru Zagreba iscrtava glazbena topografija u vrlo razrađenom dijagramu četiriju osnovnih kategorija – mjesta izvedbe, mjesta poduke, mjesta distribucije, spomen-obilježja – koje su dalje detaljno podijeljene s obzirom na pojedine elemente ili prepletanje više elemenata kao što su otvoreni/zatvoreni prostori, privatno/javno, prošlost/sadašnjost, stvarne/virtualne lokacije itd., a konačno, u rubrici “ostalo” našle su se i znanstvene institucije koje se bave muzikološkim istraživanjima. Budući da je fokus istraživanja i knjige na dvjema kategorijama (mjestima izvedbe i spomen-obilježjima), one kategorije koje se dalje i detaljno ne razrađuju u knjizi opisane su u ovome poglavlju, a riječ je o mjestima poduke (državnim, crkvenim, privatnim) i distribucije (od tiskara nota, radionica glazbalara, preko koncertnih agencija te radijskih i televizijskih postaja). Slijedi poglavlje koje komparativno obrađuje šest enciklopedijskih domaćih i inozemnih članaka iz perspektive prisutnosti glazbe/glazbenih lokacija u općoj povijesti grada. Podatke koji se zajednički javljaju u svim tekstovima autorica je zanimljivo sažela u omanji tekst koji bi bio svojevrsni “kanon glazbene povijesti Zagreba”, od najstarijih sačuvanih glazbenih izvora u Zagrebu iz 11. stoljeća do otvaranja Koncertne dvorane “Vatroslav Lisinski” 1973. godine. Zanimljivo je da se u enciklopedijskim tekstovima gotovo uopće ne navode podaci vezani uz posljednjih 40-ak godina, što se može opravdati orijentacijom na prošlo i povijesno stanje, no zasigurno zainteresiranom čitatelju enciklopedije ne odaje vibrantnost glazbenog života Zagreba. Nakon uvertire slijede dva duga, bogato i razrađeno instrumentirana stavka.

Stavak “Prostori muziciranja” bavi se javnim mjestima izvođenja glazbe – kazalištima, koncertnim i višenamjenskim dvoranama, sjedištima glazbenih društava, dvoranama u ugostiteljskim objektima, crkvama i otvorenim prostorima, pri čemu su sve lokacije obrađene istom analitičkom “rešetkom” o povijesti zdanja, vlasnicima, otvorenju, osnovnim oblicima muziciranja i spomen-obilježjima, odnosno drugim specifičnostima glazbenih prostora na otvorenom (trgovi, ulice, parkovi i različita zdanja – glazbeni paviljoni, atriji, vrt i sl.). Čitavo poglavlje, ali i studija općenito, odaje dvije specifičnosti autoričina stila – i istraživačkog i spisateljskog – analitičku *pedantnost* s jedne, te bogatstvo detalja s druge strane. Prva se karakteristika očituje u činjenici da je građa pomno obrađena iz različitih analitičkih uglova brojnim tipologijama, sustavno iznesena, s dijakronijskim uvidima, a ponegdje je i kvantitativno obrađena. Ta se sustavnost i analitičnost iskazuje i u odnosu na građu koju autorica arhivski pronalazi, kao i na čitanje postojećih zapisa i studija o glazbenom životu Zagreba: uočavajući mnoge netočnosti (datacija, lokacija) autorica će ih nenametljivo naznačiti i dati točne podatke te tako u najsitnijim porama rafinirati naša znanja o glazbenosti grada, životu glazbenika i životu pojedinih glazbenih prostora. Druga se karakteristika odnosi na ovo posljednje spomenuto: glazbene lokacije nisu samo puki fizički prostori nego prostori koji žive u detaljima o ljudima koji su u njima prebivali, radili ili nastupali, u detaljima o često dramatičnoj povijesti zgrada koje su rušene, koje su stradavale, koje su rekonstruirane te tako postaju *oživjeli* prostori u kojima čitamo o sudbini grada, glazbenika, glazbe. Takav stil pisanja, koji gotovo nalikuje *štiklecima* iz glazbenog života Zagreba, dobro uravnotežuje primarno analitički stil studije, ostavljajući čitatelju na izbor da prema svojoj preferenciji i interesu čita studiju u jednome od tih dvaju stilskih ključeva ili se pak uplićući u njihovu međuigru.

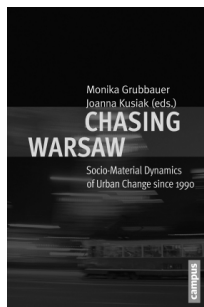
Stavak “Spomen-obilježja” bavi se dosad gotovo uopće nedodirnutom temom iz perspektive glazbene povijesti – odavanja počasti glazbenicima spomenicima i spomen-pločama, nadgrobni obilježjima (tekstovnim i likovnim) te imenovanjem gradskih ulica. Upravo je taj dio glazbene topografije, kako zanimljivo ističe autorica, onaj koji glazbenu prošlost grada čini najprisutnijom u sadašnjosti. U tome dijelu autorica kombinira arhivski rad i gotovo detektivsko traganje za pločama na fasadama zgrada kojima se obilježava mjesto rođenja ili prebivanja nekog glazbenika ili izvedbe nekog glazbenog djela; traga za grobovima osoba koje su na bilo koji način povezane s glazbom, tijekom više godina fotografski bilježi razne lokacije, što će rezultirati i iznenađenjima – uočavanjem recentnog nestanka nekih spomen-obilježja. I ovdje, autoričinom stilu dosljedno, a građom omogućeno, donose se i kvantificirani podaci o spomen-obilježjima kao i brojni detalji o njihovu postavljanju, muziciranju uz spomen-obilježja, svečanim sprovodima i slično, čineći tako analizu životnijom. U ovome se dijelu, eksplicitnije nego

u drugim dijelovima interpretacije, uvodi i analiza iz političkog rakursa, koja je posebice zanimljiva nakon političkih promjena početkom 1990-ih godina.

Studija završava bisom – tako bih glazbenim rječnikom nazvala opsežno poglavlje “Prilozi”, a odnosi se na popise i tablične prikaze građe koju je autorica iskoristila u tekstu i interpretaciji. Tako su tablično prikazani glazbenici, glazbeni pisci i glazbalari u Zagrebu prema adresaru iz 1908. godine; prikazane su sve adrese zagrebačkog Gornjeg grada koje su u bilo kojem segmentu i razdoblju bile vezane uz glazbeni život Zagreba; tablično su prikazani enciklopedijski podaci o glazbenom Zagrebu; usporedno je prikazan pregled opće i glazbene povijesti Zagreba; izrađen je popis spomenika i spomen-ploča glazbenicima, glazbenim piscima i događajima povezanim s glazbom te popis pokopanih glazbenika i osoba povezanih s glazbom na zagrebačkim grobljima (prema stanju iz 2010.). Svi su ti podaci kao prilozi poslužili u izradi studije, na njih se autorica poziva u tekstu, okosnica su interpretacije, ali i samostalno čine dokument koji će poslužiti zainteresiranim za daljnji rad. Posebno mi se čini zanimljivim da autorica u studiji često navodi reference prema drugim dijelovima knjige u kojima se nešto spominje ili detaljnije opisuje te takvim premrežavanjem studiju čini iznimno koherentnom. Na koncu studije slijedi popis literature, ilustracija, iskorištenih izvora te kazalo imena.

Grad je lakše predstaviti slikom i tekstom nego zvukom, prije svega stoga što su mediji predstavljanja i predstavljenoga kompatibilni: “gledanje grada” tako možemo uprizoriti izložbom slika koje tematiziraju grad (usp. izložba *Ikonografija grada*, Moderna galerija, 2010.), a “čitanje grada” tekstovima koji analiziraju književna djela kojima je grad tematski locus (usp. Krešimir Nemeč, *Čitanje grada*, Zagreb 2010.). Ova bi se studija mogla nazvati “slušanjem grada”: iako je ne čujemo sluhom, glazba je spojena s fizičkim prostorom i pretočena u (znanstveni) tekst pa pri čitanju ove knjige ipak ne izostaje dojam zvukolikosti grada, odnosno, riječima autorice, glazbena topografija dio je “glazbenosti grada”, prožetosti grada glazbom. A navedena knjiga o glazbi prožeta je mnogim uvidima i podacima koji će biti zanimljivi i čitateljstvu iz drugih struka jer govore o socijalnoj povijesti grada, arhitektonskoj povijesti, o povijesti svakodnevice u gradu te o resemantizaciji grada, čime se studija smješta i u šire područje urbanih studija.

Valentina Gulin Zrnić

Chasing Warsaw. Socio-Material Dynamics of Urban Change since 1990, ur. Monika Grubbauer i Joanna Kusiak, Campus Verlag GmbH, Frankfurt am Main, New York 2012., 336 str.

Knjiga gotovo filmskog naslova, *Chasing Warsaw* (Lovljenje Varšave) znanstveni je omnibus od 13 tekstova o glavnome gradu Poljske s današnjih 1,7 milijuna stanovnika i ubrzanim ritmom mnogostrukih urbanih promjena u posljednja dva desetljeća. Upravo procese tih promjena i urbane dinamike nastoje uloviti autori tekstova – sociolozi, arhitekti, urbani povjesničari i antropolozi – mnogi koji uz znanstveničke karijere bilježe i angažmane u arhitektonskim projektima, civilnim udrugama i drugim oblicima primijenjenog rada. Varšava je grad koji nosi slojeve konstrukcija i iznimnih destrukcija: nosi pečat različitih urbanističkih paradigmi, od one funkcionalističke prijeratnog CIAM urbanizma, preko socijalističke, do neoliberalne, ali i uništenja velikih razmjera, prije svega tijekom Drugoga svjetskog rata; središnji dio grada rekonstruiran je nakon rata i 1980. uvršten na UNESCO-ov popis svjetske baštine. “Uloviti Varšavu” u samome trenutku suvremenih mijena za autore je način traženja novih putova razumijevanja specifične transformacije postsocijalističkih gradova (ali uvijek u nužnom dijakronijskom dijalogu s višeslojnom urbanom prošlošću), čime bi se pridonijelo i razumijevanju urbanih promjena općenito. Zbornik je u tome smislu i traženje “novog jezika” analize i interpretacije, kako to u svojem članku o postsocijalističkoj urbanoj transformaciji u zborniku iznosi Karl Schlögel. Iz hrvatske je pozicije zanimljivo primijetiti da autori najvećma govore o *transformaciji*, a ne o *tranziciji* kao kod nas; ne samo da je poimanje transformacije kao stalne mijene inherentno gradu, kao uostalom i svakom društveno-kulturnom fenomenu, nego pojam tranzicije uključuje poimanje kraja – završavanja jednoga stanja nakon kojega slijedi neko jasnije, trajnije, fiksnije, drugo stanje. No, eventualno izuzimanje poimanja transformacije i nakon “završetka” tranzicije bilo bi velika omaška. Uostalom, ako koncept tranzicije traži svoj kraj, on bi formalno mogao biti u hrvatskom pristupanju Europskoj uniji u srpnju ove godine, no to Zagrebu neće donijeti urbani smiraj, kao što uostalom nije donijelo ni Varšavi nakon pristupanja EU 2004. godine; dapače, teren mijena i dalje je snažno mobiliziran.

Urednice zbornika su arhitektica Monika Grubbauer i sociologinja Joanna Kusiak, koje osim zajedničkog uvodnog teksta potpisuju i pojedinačne radove. M. Grubbauer je napisala vrlo opsežan pregledni tekst o literaturi koja se bavi postsocijalističkim gradom te upozorava na nedovoljnu teorijsku artikulaciju postsocijalističkog urbanog stanja, a iz čega bi onda proizašao i veći doprinos se-

gmenta “postsocijalističkih urbanih studija” širim raspravama u kojima još uvijek dominira interpretiranje iz zapadnih urbanih i znanstvenih paradigmi. Čitajući članak primjećujem zagovaranje okreta prema antropološkom metodološkom pristupu i postkolonijalnom teorijskom pristupu, no također i oslonac na literaturu o postsocijalističkim gradovima objavljenu gotovo isključivo na engleskome jeziku. Odatle, i potencijalni doprinos istraživača postsocijalističkih gradova na drugim, “lokalnim”, uglavnom slavenskim jezicima ostaje i dalje izvan dosega utjecaja na urbane studije u cjelini. Rad druge urednice, J. Kusiak zanimljiva je analiza “kaosa”, pojma koji se često rabi u varšavskom medijskom, političkom i svakodnevnom diskursu, a koji se značenjski kreće između osuđujućeg i oslobađajućeg. Teorijski, riječ je o pojmu koji nije suprotan redu niti je sam amorfan, nego, kako pokazuje autorica na izabranim varšavskim primjerima, daje mogućnost da se u nekim procijepima ipak uspostave odnosi reda, ma kako alternativni bili. No, “kaotičan način dominacije” kakav danas postoji u postsocijalističkim gradovima ovisi isključivo o odnosima moći koji ga pokreću i u konačnici “opravdava strukturalno nasilje neoliberalizma”.

Neke od recentnih transformacija Varšave opisane su u članku Magdalene Staniszkis – naglo i opsežno širenje grada (tzv. urbani vrtlog), smanjivanje gradskih otvorenih i zelenih prostora, megalomanska gradnja trgovačkih centara koja potkopava razvoj lokanih kvartovskih gradskih centara, obnova deindustrijaliziranih gradskih zona profitabilnim tvrtkama i izgradnja uredskih prostora, ali i novi vizualni identiteti grada oblikovani neboderima i *billboardima* za oglašavanje – samo su neki od materijaliziranih oblika transformacije koja se u svojem manje istaknutom obliku, ali zato ne i manje utjecajnom (dapače, uzrok je postojećem stanju), manifestira zanemarivanjem urbanističkog planiranja, podilaženjem graditeljskim investitorima i smanjivanjem utjecaja javnosti u donošenju odluka. Vidljiv znak postsocijalističke transformacije je i oko 400 zatvorenih stambenih zajednica (*gated communities*), koje autor Jacek Gądecki obrađuje kritičkom analizom diskursa novinskih tekstova. Taj globalni urbani fenomen, objašnjen u kontekstu straha i potrebe za sigurnošću te željom za prestižem, u medijskom diskursu u Varšavi dobio je još i specifičnu notu u isticanju estetske dimenzije, “ljepote” kao kvalitete življenja, u odnosu na postsocijalistički urbani kaos. No autor također ističe dugogodišnji izostanak bilo kakvog kritičkog znanstvenog pogleda na taj urbani fenomen od njegova pojavljivanja, a i potpuni izostanak drugog važnog aktera – predstavnika lokalne vlasti u javnosti i medijima u oblikovanju diskursa o zatvorenim zajednicama, što se očitava kao povlađivanje ili otvorena potpora tom obliku investicija, ali u konačnici i oblikovanju grada. Kontinuiteti i lomovi Varšave tijekom 20. stoljeća analizirani su i članku Regine Bittner, koja propituje suodnos distinktivnih osobina socijalističke urbanizacije i suvremenog metropolisa koji postaje entropičan, u kojemu tržišna dinamika potkopava lokalnu autonomiju, stvara nove fragmentacije i isključivosti, vodi k privatizaciji i komercijalizaciji prostora. Ističući “kreativni kaos” mnogi vjeruju u moć spontanog procesa urbanog razvoja, razvoja u malim koracima između pra-

gmaticizma i kreativnosti, koji će u konačnici omogućiti da se o pritisku političkog i tržišnog režima pregovara, da ga se modificira ili čak ograniči.

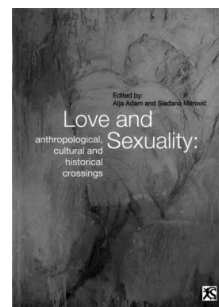
Dugotrajnost i promjenjivost koncepata u nekoliko su tekstova obrađeni socio-semiotičkim pristupom. Dominik Bartmański se bavi Varšavom kao “kolektivnom reprezentacijom” analizirajući kako različite zajednice imaginiraju Varšavu, kako je percipiraju i kako govore o njoj, postavljajući tezu da su materijalnost i imaginarnost grada međusobno konstitutivne. Sličan pristup nalazimo i u radu Kacpera Pobołockog, koji analizira mnogoznačnost pojma “Warszawka”, pejorativnog termina u značenju “mala” ili “beznačajna” Varšava kojim se kritizira negdašnja i današnja poljska elita, aludirajući na hipokriziju besklasnosti socijalističke elite, malograđanštinu, ali i prijetvornost postsocijalističke elite umrežene između poduzetničkih i političkih mreža.

Članak Anete Piekut se bavi imigrantima u Varšavi uočavajući različitost njihove društveno-prostorne distribucije u gradu, odnosno različitost u njihovu migrantskom statusu i vidljivosti u javnoj sferi u svakodnevnom životu grada. Rad daje zanimljive podatke o suvremenoj varšavskoj imigraciji, no pitanja kao što su nelegalna imigracija, integracijske politike, odnos prema unutarnjim nacionalnim manjinama, kao i neka terminološka pitanja (primjerice uporaba pojma nacionalne manjine za etnički raznoliku skupinu doseljenih visokoobrazovanih stranaca), ostaju nespomenuta. Susret s imigrantima dotiče i članak Rocha Sulime, “etnografsko izvješće” o otvorenoj tržnici koja se razvila posljednjih dvadesetak godina unutar sportskog stadiona, a zatvorena je kad je na mjestu postojećeg izgrađen novi nogometni stadion za europsko nogometno prvenstvo 2012. godine. Autor prati semantičku transformaciju javnog prostora, njegovu multietničnost i liminalnost, odčitava u njemu razne globalizacijske procese (protok ljudi, robe, kapitala), lokalnu politiku, konzumerske prakse i umjetničke intervencije na tom prostoru, tumačeći ga kao “laboratorij poljske postmodernosti”. Transformaciju jedne druge vrste javnih prostora – kafića i barova – u svojem radu prate Joanna Kusiak i Wojciech Kacperski. Prikazujući društveno-političku ulogu kavana i kafića u Varšavi tijekom posljednjih stotinjak godina, upućuju na njihovu demokratizacijsku ulogu, ali i na utjecaj u stvaranju društvenih razlika; potom se autori okreću fenomenu novog tipa “građanskih kavana” posljednjeg desetljeća s izrazitim urbanoaktivističkim karakterom jer su se u njima okupljale civilne udruge, organizirale akcije i kritičke rasprave o stanju u gradu. Ubrzo prihvaćene i od gradskih vlasti kao novi gradski turistički “brend”, i od trendovske “kreativne klase”, ti kafići gube svoju alternativnost i prvobitni potencijal; autori stoga taj društveni fenomen sagledavaju u kompleksnosti i mnogoznačnosti odnosa globalnih impulsa (gentrifikacija, konzumerizam, aktivizam i dr.) i njihovih alteracija na lokalnoj, varšavskoj razini. I dok kultura kafića postaje isticani dio gradske ponude, jedan drugi dio gradskoga života – onaj povezan s otpadom i smećem – biva potisnut, iako ne i neproblematičan, kako to na varšavskom primjeru opisuje Włodzimierz Pessel.

Čitajući radove, mnoge su opisane situacije vrlo prepoznatljive – vrlo “zagrebačke” i “hrvatske” – pa čitajući tako o poljskom glavnom gradu, relativiziram Zagreb kao grad-slučaj, ali isto tako i priželjkujem sličan zbornik o Zagrebu u kojemu će razni segmenti jednoga grada biti objedinjeni u kritičku zagrebačku monografiju. Domaće studije, prije svega one iz urbane sociologije ili kulturne geografije, pozabavile su se problematiziranjem javnih prostora, gentrifikacijom, trgovačkim centrima i novim urbanim pokretima, no čini se da ima još mnogo niša urbanog života u koje se istraživački nije niti zavirilo, a za njih bi bile iznimno pogodne i terenska metodologija i diskurzivna analiza koje se posebice razvijaju unutar domaće etnologije i kulturne antropologije. Ta je disciplina danas bogata i u korpusu postsocijalističkih studija koje se teorijski oslanjaju na postkolonijalne studije, što čini dodatnu, plodnu podlogu za istraživanja domaćeg postsocijalističkog grada.

Valentina Gulin Zrnić

Love and Sexuality. Anthropological, Cultural and Historical Crossings, ur. Alja Adam i Slađana Mitrović, Centre for Women’s Studies, Red Athena University Press, Zagreb 2011., 181 str.

Zbornik *Love and Sexuality: Anthropological, Cultural and Historical Crossings* sastoji se od radova izloženih na konferenciji *Love and Sexuality*, održanoj u listopadu 2010. Tema je aktualna i zanimljiva, interdisciplinarnost zbornika obećava, no već predgovor razočarava. Njegova autorica, Louisa Passerini, zaslužna za teorijsku knjigu o ljubavi, *Love and the Idea of Europe* (2009.) – ispričavajući se, doduše, jer predgovor nije uobičajen – primjećuje da nekim tekstovima u zborniku nedostaju povijesna perspektiva i kontekstualizacija. Nažalost, ova talijanska teoretičarka u predgovoru nije ponudila ni jedno ni drugo. Jer nije riječ samo o tome da pojedini radovi moraju biti kontekstualni, već bi ideja zbornika radova trebala biti šira, trebao bi kao zaokružena cjelina ponuditi odgovore na relevantna pitanja o temi.

Susreti stručnjaka na konferencijama mogu biti korisni i ako svatko govori o svojoj temi jer se nakon izlaganja može razgovarati, diskutirati, postavljati pitanja, povezivati rečeno, dobiti uvid u literaturu i time postići kontekstualizaciju i

pridonijeti široj slici. S druge strane, zbornik radova ne nudi sadržaj osim radova izloženih na konferenciji, ali ne treba zbog toga ostati na razini sitnog tematskog cjepkanja. Ljepota interdisciplinarnosti leži u rasvjetljavanju fenomena – u ovom slučaju ljubavi i seksualnosti – iz različitih disciplina. No, prije toga, da bi zbornik radova čitatelju bio zaista koristan, da bi se mogao uputiti u temu, sveobuhvatniji i kontekstualniji predgovor trebao bi odgovoriti na osnovna pitanja: Zašto uopće pisati o ljubavi i seksualnosti? Kako su se ta dva fenomena proučavala prije, kako o njima pišemo danas? Što znači kad se kaže da su ti fenomeni društveno konstruirani, i zašto se u novije vrijeme takav stav u znanosti gotovo bezrezervno prihvaća?

Bez odgovora na ta pitanja čitatelj je suočen s “rasutim teretom”, posve različitim tekstovima, od kojih su neki odlični, ali su svi toliko usko specijalizirani da samo malobrojnim mogu biti zaista korisni. Nije riječ o zagovaranju povratka pozitivističkim odgovorima na jedina prava pitanja niti koncepta konkretnih znanja koja su važnija ili relevantnija od drugih, već o onom čitatelju ili čitateljici koji će na ovaj zbornik naići na polici u knjižnici te, na temelju odličnog i preciznog naslova, posegnuti za njime u želji da se uputi u mnogobrojne aspekte ljubavi i seksualnosti. Takvi će čitatelji ostati razočarani – od niza stabala neće uspjeti dobiti dojam o šumi. Zbornik je prije svega namijenjen znanstvenicima koji odlično poznaju temu te im detalji na koje se osvrću pojedini radovi zapravo dopunjavaju prije stečena znanja. Osim nedostatnog predgovora, velik je nedostatak ovog izdanja i to što nisu uvrštene biografije autorica, koje bi bile vrlo korisne i informativne, osobito s obzirom na razne discipline iz kojih dolaze.

U zborniku su posebno dojmljivi tekstovi Ane Cergol i Irene Vujčić Pavlović. Ana Cergol je, koristeći se sudskim spisima, istraživala problem ilegalnih pobačaja u Sloveniji u ranom 20. stoljeću. Zanimljivo je i informativno što povijesni izvori nisu promatrani jednostrano. S jedne strane autorica pokazuje kako se sa ženama koje su pobacile postupalo okrutno, kako su morale iznositi detalje iz svoga intimnoga života, te otkriva da je često prikazivano da su muškarci krivi za njihovo stanje jer nisu željeli preuzeti odgovornost za djecu. S druge je strane ženama možda naštetila upravo činjenica što su muškarci prikazivani “krivima” jer ih je prikazivala, u skladu s viktorijanskim modelom, poslušnim ženama, pasivnima i nesposobnima odlučivati, što je izravno utjecalo na daljnju pravnu regulativu. Analiza je to ženske svakodnevice koja istodobno propitkuje pouzdanost i mnogoznačnost sudskih spisa kao povijesnih izvora.

Rad Irene Vujčić Pavlović tematizira vizualno prikazivanje kršćanskih mučenica, zaključujući da scene srednjovjekovnoga mučenja povezuju dva najčešća motiva u povijesti umjetnosti – mučeništvo i zavodljivo žensko tijelo. Zavodljivost ženskog tijela opstaje unatoč ozbiljnim mučenjima opisanim u tekstualnim verzijama istih legendi, one kao da se, primjećuje autorica, oporavljaju kao likovi iz crtića i pojavljuju gotovo besprijekorne, spremne za muški zor kojem su i namijenjene. Dokaz o namjeni zavodljivog ženskog tijela, koje je u srednjem vijeku bilo dijelom pornografije koja je bila ne samo dopuštena nego i poticana, nalazi se u činjenici

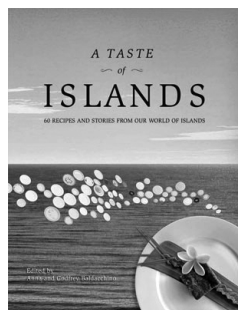
da su ilustrirane legende skupljene u knjigu u 13. stoljeću postale bestseler, druga najprodavanija knjiga poslije Biblije. Irena Vujčić Pavlović postavlja i pitanje ženskog zora i zaključuje da su mučenice drugim ženama mogle biti primjer ne samo kao obrazovane i inteligentne žene, o čemu su svjedočile tekstovne legende, već ih je njihova slobodnija seksualnost mogla odvesti na “krivi put”.

Zastupljeni radovi ljubavi i seksualnosti pristupaju iz književnoteorijske, psihoanalitičke, antropološke, kulturološke i historiografske perspektive. Lada Čale Feldman, koristeći se terminologijom feminističke psihoanalitičarke Juliet Mitchell, nudi novi pogled na dramatičara Pierrea de Marivauxa. Iva Grgić Maroević renesansnu pjesnikinju Veronicu Franco uzima za primjer da bi pokazala da su žene pisale ponekad i vrlo erotsku poeziju, samo što je kritičari, uglavnom muškarci, nisu takvom prepoznavali niti priznavali već su je ukalupljivali u konvencionalne ženske glasove epohe. Alja Adam na predložku romana *Orlando* Virginije Woolf pokazuje da hermafroditiska paradigma otvara prostor novim i zanimljivim oblicima ljubavi. Slađana Mitrović analizira prikazivanje slike *L'Origine du Monde* Gustava Courbета, koja u krupnom planu prikazuje ženski spolni organ, zbog čega su je vlasnici držali zakrivenu platnom ili drugom slikom (između ostaloga i psihoanalitičar Jacques Lacan). Autorica propituje funkciju nad-slike ili platna – je li to bilo samo optičko pokrivanje ili je veo pojačavao, čak proizvodio užitek? Svetlana Slapšak analizom tekstova antičkih pjesnika i satiričara locira metode kontrole seksualnosti u kasnom helenističkom razdoblju i zaključuje da žanr antičke pornografije označava veliku promjenu u načinu prikazivanja ljubavi i seksualnosti, ali i pozicije žena u tom razdoblju. Renata Šribar analizira pitanje zora u pornografiji – tko gleda, a tko je gledan. Kritički se osvrće na feminističke kritike da je ženska uloga u pornografiji promatrana kao pasivna i tvrdi da tumačenja da su prostitutke samo “plijen” ne pružaju otpor hegemonijskoj interpretaciji pornografije. Jelena Petrović, koristeći se analizom ljubavnog diskursa Louise Passerini, interpretira epistolarni roman Julke Hlapec Đorđević *Jedno dopisivanje*, u kojem autorica u pismima stvara novi ljubavni diskurs, propitkujući seksualnu etiku u patrijarhalnom društvu i načine mišljenja izvan okvira, ne samo o ljubavi nego i o braku i seksualnosti. Renata Jambrešić Kirin razmatra pojmove ljubavi i boli analizirajući tekstove Ivane Sajko i Daše Drndić, koje, uz visoku feminističku svijest, pišu o većim povijesnim procesima i njihovim posljedicama, dekonstruirajući pritom ideje o romantičnoj ljubavi koja se događa simpatičnim, “običnim” ženama, evocirajući depersonalizirane ljubavne odnose, ne nudeći čitatelju mogućnost identifikacije i suosjećanja s likovima. Petra Mikulan tematizira žensko čitanje kao destabilizirajući i opasan čin za postojeće rodne odnose u patrijarhalnom slovenskom društvu na početku 20. stoljeća. Tea Škokić na primjeru zagrebačke gay-parade opisuje postojeće odnose prema homoseksualcima u privatnoj i javnoj sferi u Hrvatskoj. Propitkuje razliku između pojmova *queer*, koji nema loše konotacije, te pojmova *gay* i *lesbian*, koji su stigmatizirani. Sanja Đurin se bavi paralelizmom između stvaranja hrvatske države i nametanja “normalnog” ženskog identiteta. Ustvrdila je da je 90-ih ženama bila nametnuta stereotipna majčinska

uloga, da je pobačaj stigmatiziran, dok nisu postojali slični stereotipi vezani uz očinstvo koji bi muškarcima nametnuli da nisu “normalni” ako nemaju djecu. Ariana Volarić interpretira tekstove i životne priče Marie Naglowske, Florence Farr i Dione Fortune, koje su se usprotivile nametnutim stereotipima svoga vremena, te na njihovim primjerima pokazuje da su žene mogle inovativno manifestirati svoju seksualnost ako su prije toga dekonstruirale uobičajene načine bivanja ženom.

U sadržajnom je smislu lako se složiti s Louisom Passerini, koja je u predgovoru primijetila da znatno više tekstova tematizira seksualnost nego ljubav. S obzirom na temu šteta je također što nijedan rad ne propitkuje transformacije ljubavi i seksualnosti s prolaskom godina, osobito u starosti. Tematski je zbornik vrlo feministički, iako se rodna perspektiva ne spominje ni u predgovoru ni u podnaslovu, što bi, s obzirom na broj tekstova koji propitkuju rodne perspektive, svakako bilo zasluženno. Pozitivno je svakako što je zbornik tiskan na engleskom jeziku, što će pridonijeti njegovoj čitanosti izvan granica Hrvatske.

Marija Ott Franolić

A Taste of Islands. 60 Recipes and Stories from Our World of Islands, ur. Anna i Godfrey Baldacchino, Island Studies Press, Charlottetown 2012., 264 str.

Otoci, kao geografski i simbolično izdvojeni prostori unazad desetak godina postaju temom intenzivnijeg znanstvenog bavljenja. Konceptualna novina otočnih studija, kao nove znanstvene grane, svakako je u premještanju fokusa s pogleda s kopna na istraživanje naracija otočnih zajednica. Udaljavanje od kopnene fascinacije otocima kao bukoličkim i egzotičnim destinacijama bijega rezultiralo je spoznajama o *lokacijama samoće*, izdvojenim i izloženim, nekoć samoodrživim, a danas često odumirućim zajednicama. Pod izlikom dubljeg uvida u problematiku otočnosti, urednici *Okusa otoka* nude kuharicu za foteljske gurmane, sve brojniju čitateljsku publiku, podjednako zainteresiranu za okusni voajerizam kao i otočni život i povijest. *Okus otoka* mogli bismo nazvati kuharicom s dodanom vrijednošću, predstavnikom sve popularnije gastronomske literature u kojoj se recepti uokviruju osobnim pričama, povijesnim crticama ili esejima koji recepte uglavnom dopunjuju kulturnim definicijama svakog navedenog jela. *Okus otoka*, nažalost,

u prvi plan stavlja recepte, a ne eseje, priloge lingvisti, antropologa, etnologa, gastronomskih pisaca i otočana samih, posvećene svakom pojedinačnom jelu. Tržišna privlačnost kuharskih priručnika odavno je prepoznata, što je unazad dvadesetak godina urodilo ne samo nastankom raznolikih hibridnih kuharskih knjiga nego i popularnošću znanstvenih studija posvećenih prehranbenim temama. Upravo na to računaju urednici ovog naslova, podjednako istraživački zanimljivog i tržišno isplativog. Na tragu strukturalističkog shvaćanja prehrane kao jezika kojim društvo razgovara o sebi, knjiga je pregled otočnih receptura diljem svijeta u kojima se hrana razumijeva kao osobit prostor intimne ljudske interakcije, no ponajprije svjedoči, kako urednici naglašavaju, o voljnim ili pak nametnutim migracijama ljudi, namirnica i proizvoda.

Osobitosti otočnog iskustva življenja predstavljene u ovoj knjizi su pojednostavljene, ali i problematizirane u specifičnim recepturama, uglavnom, svakodnevnih jela u kojima se prožimaju utjecaji različitih kultura što su kolonizacijama i migracijama otočnom kulinarstvu dodavale nove sastojke, okuse i mirise. Nije slučajno da su tekstovi koji prate recepte koncipirani upravo oko izvora i transformacija jela kroz povijest. Takva se povijest, sažeta u okusu hrane, pokazuje kao nikad dovršen proces prožimanja različitih kulturnih i ekonomskih čimbenika tipičnih za osobit prostor otoka. Uvidi kulturnoantropološke perspektive u istraživanju prehrane potvrđuju hranu kao jedinstveno ostvarenje *melting pota*. Tako recept za kubanski *ajiacó* autori Kristen MacQueen i Angel Roque raščlanjuju na osnovne i nezamjenjive sastojke od kojih se priprema te u takvoj gastronomskoj dekonstrukciji analiziraju različite utjecaje u kubanskoj kulturi. Amblematski *ajiacó* sadrži kukuruz, krumpir i kasavu, autohtone poljoprivredne kubanske kulture, bundevu i juneće ili svinjsko meso koji su španjolski doprinos jelu, potom namirnice što su stigle s afričkim robovima poput plantane i bamije, a svoj trag u receptu, u obliku začina, dali su i kineski imigranti koji su na Kubu useljavali od polovice 19. stoljeća. Gotovo jednaku priču o kulturnim utjecajima donosi Fernando Estévez González, autor eseja koji prati recept za *puchero*, bogato i svečano jelo s Tenerifa, svojevrsni kompendij kanarske gastronomije, zanimljiv spoj različitih kulinarskih tradicija.

Prateći uobičajenu strukturu kuharica, odnosno zaokružen slijed jela od juhe do deserta, *Okusi otoka* ne pokušavaju ponuditi analizu specifičnosti prehrane određenih zemljopisnih područja niti problematizirati moguće globalne gastronomske fenomene, poput povratka lokalnim kuhinjama ili jednostavnim *bakinim* jelima, već nasumičnim izborom popunjavaju uobičajena poglavlja kuharica receptima iz zemljopisno i kulturno udaljenih područja. Tako nakon recepta za riblju juhu s okruglicama, uobičajeno nedjeljno jelo na Farskim otocima, slijede posve različite riblje juhe s Grenlanda, iz Kanade i Koreje. U odjeljku posvećenom predjelima, ili laganim ručkovima, smjenjuju se recepti s Tajvana, Zelenortskih otoka, Švedske ili Fidžija. *Okusi otoka* donose recepte sa čak 60 otoka raštrkanih po cijelome globusu. Velik broj recepata u knjizi, bez obzira na okolnosti današnjeg globalnog tržišta, ipak su tek putopisne crtice jer su mnogi neophodni sastojci

jednostavno nenabavljivi. Salata od morskog grožđa s filipinskog otoka Mactana, lišće tara u kokosovu vrhnju s otoka Vanua Levu ili kaša od kestenova brašna sa Sicilije tek su okusne razglednice koje otkrivaju neopterećenost priručničkom funkcijom kuharica. Kako sami urednici ističu u predgovoru, tržište je ionako njima zagušeno, tako da se s pravom postavlja pitanje čemu još jedna. No izdavački pothvat *Okusa otoka* pokušava izložiti jednu od mogućih skica globalne otočne kuharice kakve još na tržištu nema. Svjesni nemogućnosti uključivanja svih otoka, urednici nude reprezentativan uzorak otočnog kulinarstva koji uključuje jela velikih otočnih zajednica poput Irske ili Kube, ali i onih vrlo malih, poput Šolte, koju predstavlja *šoltanski kulin*. Recept i popratni esej o toj neobičnoj kobasici od blitve, kupusa, luka i grožđica za ovo su izdanje priredile Marina Blagaić i Melanija Belaj. Koristeći se popularnokulturnim žanrom kuharice, urednici knjige nude izniman uvid u univerzalnu problematiku otoka – *destinacijâ čežnje*, bitno određenih povremenim useljavanjima ili još češće iseljavanjima, što se ostvaruju u stalnom dijalogu s kopnom.

Jelena Ivanišević

Međunarodni znanstveni interdisciplinarni simpozij Hrvatska folklorna i etnografska baština u svjetlu dubrovačke, svjetske i turističke sadašnjosti. FEB 2011. Zbornik radova, ur. Mira Muhoberac, Folklorni ansambl Linđo, Dubrovnik 2012., 633 str.

Na prvi pogled, zbornik radova *FEB 2011.* tehnički i vizualno (dakle, nakladničkom opremom) nije u skladu s, mnogi će reći, lošim materijalnim statusom humanistike. Već na drugi pogled, zbornik je u puno većem skladu s različitim povijesno promjenjivim političkim, tržišnim i znanstvenim i/ili strukovnim prioritetima o kojima je, ne tako davno, pisao Ivan Lozica (“Traktat o prioritetima”, u *Izazov tradicijske kulture...*, ur. N. Ceribašić i Lj. Marks, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2009, 272–291). Drugi pogled otkriva i da stvari ipak nisu tako crne i fatalne za folkloristiku (ili ono što je od nje ostalo) kako nam se moglo učiniti. Spomenuta suigra oduvijek je bila suputnica folklora (dakako i folkloristike) od

trenutka njegova “otkrivanja” potkraj 19. stoljeća te je najčešće bila na štetu same discipline, odnosno disciplina koje ga istražuju.

Važan problem koji ovaj zbornik implicitno razotkriva, a koji je Alan Dundes naznačio u svom članku “Folkloristics in Twenty-First Century” (*Journal of American Folklore* 118/470 (2005): 385–408), je što su, kako ih Dundes zove, “profesionalni folkloristi” (o kojima u Hrvatskoj ne možemo jednoznačno govoriti jer se folkloristika nigdje sustavno ne poučava niti postoji jednoznačan odgovor tko su to folkloristi) u manjini s obzirom na amatere folkloriste o kojima nema riječi hvale. U tome Dundes prepoznaje razloge srozavanja folkloristike kao ugledne i časne akademske discipline. “Profesionalizacija” struke nije nužno jamac kvalitete, ali je barem minimalni preduvjet. Da “profesionalizacija” nije jamac naglašava i Ivan Lozica kad piše da su tržišni i politički prioriteti za znanstvenika svojevrstan sirenski zov lišen znanstvene etike (Lozica 2009: 275). Tko se onda treba baviti tim pitanjima do danas nije posve jasno. To pokazuje i ovaj zbornik.

Zbornik implicitno otkriva i jednu posve drugu, optimističnu i poticajnu stranu problema koja pokazuje da je folkloristika živa disciplina, a katkad i plodno interdisciplinarno područje koje ni izbliza nije teorijski, metodološki, epistemološki, tematski i kadrovski potrošeno.

Ovaj zbornik u jednakoj mjeri otkriva i jedno i drugo.

Zbornik je vrlo opsežan. Sadrži pedeset osam priloga vrlo raznolike kvalitete i kvantitete (sažetke, tekstove izlaganja, cjelovite tekstove). Okuplja folkloriste, etnologe, kineziologe, glazbene pedagoge, muzikologe, muzealce, kazališne djelatnike i umjetnike, kroatiste, leksikografe, restauratore i konzervatore, arhitekta, filologe, povjesničare, televizijske i radijske stručnjake, srednjoškolske djelatnike, brojne amatere i druge.

Podijeljen je u osam cjelina od kojih svaka ima svoj dodatak temeljnom, korijenskom dijelu naslova “Folklor, etnografija i ...” glazba; ples; kazalište i mediji; književnost i jezik; muzeji i galerije, arhitektura i likovna umjetnost; folklorni ansambl Lindo; Dubrovnik, Hrvatska i svijet; kultura, tradicija, baština, turizam (prošlost, sadašnjost, budućnost).

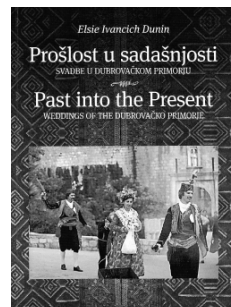
Nemoguće je u ovom prikazu čak i spomenuti sve priloge, ali valja svakako izdvojiti neke (prije svega one pisane u žanru cjelovitoga znanstvenoga rada). Iz muzikološke perspektive u zborniku se problematiziraju glazbenofolklorne manifestacije na području Dubrovačko-neretvanske županije od 14. do 20. stoljeća (Miho Demović), razvoj i interakcija dvaju glazbenih stilova dvoglasja (Krešimir Galin), poslovni svijet glazbenog producenta hrvatske tradicijske glazbe (Krešimir Magdić). Plesna sekcija popunjena je promišljanjima kineziologa s kontekstualno gledajući začudnim tematskim usmjerenjem (Gordana Furjan-Mandić) te plesnog pedagoga (Damir Vučić). Kazališno-medijska sekcija problematizira pitanja recentnog kazališnog života Dubrovnika (Mira Muhoberac), vrijednosnog primicanja Držića Shakespeareu (Matko Sršen), brojalice u kontekstu hrvatske književnosti i mogućnosti njihova scenskog oživljavanja (Vesna Muhoberac), televizijski opus

Zvonimira Bajsića (Maja Gregl). Tradicijska kultura u književnim djelima Mavra Vetranovića (Vedrana Gudek), Marina Držića (Jelka Vince Pallua), Iva Vojnovića (Mario Šimudvarac), Ive Brešana i Ante Tomića (Iva Rupčić), uz problematiziranja pitanja pojedinih žanrova usmene tradicije (Katja Bakija), okosnice su sekcije o književnosti i jeziku. Dio arhitektonske baštine također je zastupljen u zborniku (Zlatko Karač i Alen Žunić). Najbrojnija sekcija vrlo široko postavljenog naslova *Folklor, etnografija i Dubrovnik, Hrvatska i svijet* okuplja tekstove koji se bave dubrovačkim toponimima (Jevgenij Paščenko), etnografskim i prirodoslovnim zapisima Tomislava Macana (Suzana Marjanić), Svetim Martinom (Antonija Zardija Kiš), tragovima mitskog svjetonazora u Župi dubrovačkoj (Ivica Kipre), kalendarom (Jelena Obradović Mojaš), šesnaestostoljetnom filozofijom (Kate Stijačić) i popularnom kulturom u Dubrovniku (Nikolina Čoić), pogledom na Dubrovnik iz vizure dubrovačke vlastele (Tina Marušić), pitanjima predstavljanja tradicijske kulture turistima (Ana Pavlović) i dr. Posljednja cjelina, također široko naslovljena *Folklor, etnografija i kultura, tradicija, baština, turizam (prošlost, sadašnjost i budućnost)* okuplja uglavnom radove koji humanističkim rječnikom (a katkad ni to) problematiziraju najefikasnije načine utrživanja baštine, odnosno u njoj prepoznaju mrtvi kapital koji treba iskoristiti u svjetlu turističke ponude ili globalne prepoznatljivosti (Tvrtko Zebec, Krešimir Dabo, Manda Horvat, Romana Franjić, Marija Kulišić i Valentina Gulin Zrnić i dr.). Iz tog korpusa tekstova izdvaja se onaj Eveline Rudan, koji propituje ne samo mogućnosti utrživanja verbalnofolklorinih oblika u turističke svrhe nego prije svega odnose stvaranja potražnje usmenog folkloru i odgovora na nju u svjetlu stvaranja turističke destinacije, te pitanja uzroka popularnosti predajnih i mitskih karakteristika usmenog folkloru u globalnim razmjerima i lokalnim (re)prezentacijama. Prema objavljenim sažecima naslućuje se još nekolicina potencijalno zanimljivih priloga, o kojima neće biti riječi u ovom pregledu.

Zaključno, iz ovoga se zbornika mogu iščitati dva moguća smjera znanstvenog i stručnog djelovanja koje je povezano s folklorom i etnografskom baštinom, baštinom, tradicijom ili kako to već želimo zvati. Jedan je udovoljavati brojnim zahtjevima ljubitelja folkloru (točnije ljubitelja izumirućega uglavnom predindustrijskog folkloru) i potrebama kapitala, znanstveno ovjeravajući njihove zaljubljeničke, estetske, komercijalne, političke i neke druge težnje u ulozi korektora i savjetodavca. Drugi je razvijati Bausingerovu ideju s početka 1970-ih koju je iznio u tekstu: "Gegenstand und Funktion" (prev. u *Folkloristička čitanka*, ur. M. Hameršak i S. Marjanić, AGM i IEF, Zagreb 2010, 107–118), prema kojoj bi etnologija i folkloristika trebale biti kritičke empirijske znanosti o kulturi, pa i onoj izumirućoj ili izumrloj. Pitanje je, naravno, je li i kome danas takva znanost potrebna. Recesija predugo traje.

Jelena Marković

Elsie Ivancich Dunin, Prošlost u sadašnjosti. Svadbe u Dubrovačkom primorju / Past into the Present. Wedings of the Dubrovačko Primorje, Matica hrvatska – Ogranak Dubrovnik, Dubrovnik 2013., 335 str.

Knjiga Elsie Ivancich Dunin *Prošlost u sadašnjosti: Svadbe u Dubrovačkom primorju* uzorna je studija o svadbi, stabilnosti u trajanju te promjenama u gornjim selima Dubrovačkoga primorja: Mrčevu, Gromači, Kliševu, Ljupču i Osojniku. Autorica, “Amerikanica”, kako sama za sebe kaže u predgovoru, i za koju se možemo pitati je li kompetentna pisati o jednim od najvažnijih osobnih (i društvenih) događaja u ljudskome životu, pa još i u tako malenoj čvrsto zadanoj zajednici, određenoj i tradicijom, i jezikom, i čvrsto prepletenom mrežom međusobnih rodbinskih i prijateljskih odnosa u koje je teško prodrijeti i “našijencu” – jednako je toliko i Primorka. Ona je ponajprije vrsna etnokoreologinja iza koje su godine praktičnog i znanstvenog istraživanja plesova i plesanja u Sjedinjenim Američkim Državama, Meksiku i Europi. Rođena je u Americi, a u svijet folklornoga plesa su je uveli roditelji, koji su bili hrvatskoga i mađarskoga podrijetla. Studirala je u Los Angelesu (UCLA), gdje je diplomirala kazališnu umjetnost i ples. Potom je bila prvi diplomand na novoosnovanom Odsjeku za ples, gdje je magistrirala godine 1966. upravo s etnokoreološkom temom: gluho dinarsko kolo. Južnoslavenski plesni repertoar ostao je trajnim fokusom njezina istraživačkoga rada. Na istome je sveučilištu tridesetak godina poslije bila i pročelnicom Odsjeka za ples, a sad je među rijetkim profesorima emeritusima. Oduvijek je pripadala uskome krugu plesnih stručnjaka koji su se plesom istodobno bavili i znanstveno, i popularno, i praktično: okupljala je plesne skupine još na fakultetu, vodila i komentirala nastupe na američkim radijskim postajama, za boravka u Hrvatskoj je bila plesačicom “Lada”, a u Makedoniji najvećeg folklornog ansambla “Tanec”. Tamo je otkrila i plesni svijet Roma, koji je poslije istraživala i u nas i u Americi i u Meksiku i mnogo pisala. Oduvijek surađuje s Institutom za etnologiju i folkloristiku. Studijsku godinu (1976./1977.) provela je u okolici Dubrovnika, istražujući među ostalim i primorsku svadbu, i možemo kazati da je tada sve ovo počelo. Elsie Dunin, osim toga, pripada vrlo uskome krugu svjetski priznatih etnokoreologa ICTM-a, krovne svjetske znanstvene udruge za istraživanje glazbe i plesa. Izravno je potakla istraživanja i nekoliko međunarodnih skupova o mačevnim plesovima na Korčuli, kontekstualizirajući ih u široki mediteranski prostor. Za dubrovački je kraj ostala

duboko i trajno vezana: nastanila se u Zatonu, gdje je veći dio godine i s pravom je možemo smatrati Primorkom.

Knjiga *Prošlost u sadašnjosti: Svadbe u Dubrovačkom primorju* izravan je rezultat njezina empirijskoga istraživanja: ponukana američkom izvedbom linda i tradicijskim plesovima iz Dubrovačkoga primorja, Elsie Dunin dolazi “na teren” te promatra, snima i opisuje tradicijsku petodnevnu svadbu (od četvrtka do ponedjeljka) dvojice braće, Luka i Stijepa Radiša 1977. i 1979. godine, a potom i svadbe sljedećeg naraštaja, njihovih sinova, tridesetak godina poslije, 2003. i 2009. godine, čime je upotpunila jedinstvenu društveno-vremensku sliku jedne obitelji, ali i svadbovanja u Dubrovačkome primorju. Njezina slika izrasta iz osobnog neposrednog istraživačkog iskustva, koje je poslije, što je iznimno važno za cjelokupni istraživački postupak, najvećim dijelom mogla provjeriti, “kontrolirati” i videozapisima koji su paralelno nastajali (što je u godinama prvih svadbi bilo iznimno rijetko), a nije se morala osloniti na rukopise ili selektivna sjećanja (i svoja i ostalih sudionika) mnogo godina poslije događaja o kojima kazuju, zbog čega su osobna, nerijetko emotivna, ali znanstveno, neminovno, tek djelomice uporabljiva. Interpretacija svadbi njihovih sinova iz 2003. i 2009. godine temelji se na njezinu izravnom sudjelovanju i montiranim videozapisima profesionalnog snimatelja. Odgovara primjernoj etnografskoj “studiji primjera”, a, naravno, i širim istraživanjima kulture.

Detaljan opis dviju svadbi u jednoj obitelji poslužio je i kao svojevrsna okosnica za praćenje kontinuiteta, promjena i diskontinuiteta u svadbenom rasporedu do kojih je došlo poradi brzih društvenih i gospodarskih promjena što su zahvatile i promatrane obitelji i društvo u cjelini. Svadbene uloge i tekstovi pjesama s kraja 1970-ih godina poslužili su kao ključ za razumijevanje strukture krvnoga srodstva te, pretežno, tradicionalnih obiteljskih vrijednosti i odnosa. Svadbe sinova mlađenaca iz prvih dviju svadbi gotovo trideset godina poslije, tek dijelom na istim mjestima, daju potpuno novu dimenziju proučavanju trajanja i promjena običaja, plesa, ali ponajprije načina života. I što je iznimno važno za istraživanje kulture i samo rijetko i teško dohvatljivo: promatramo stare sudionike u novim ulogama i nove u negdašnjim njihovima, što istraživanju daje čar i obiteljske (mjesne, lokalne) kronike iz koje u svakidašnjim naoko nevažnim detaljima koji prate svadbu u svoj svojoj punini izrasta život. Time svadba dvojice braće istodobno pomno izlistava gotovo pola stoljeća života u gornjim selima Dubrovačkoga primorja, a dopune, opisi i potvrde iz literature sliku pomiču i mnogo dalje u prošlost.

Knjiga je mnogo šira: ona pokazuje stalna mjesta u svadbi, pjesme i zdravice, promjene, ponavljanje davnih svadbenih obrazaca u novome kontekstu, ali i inkorporiranje potpuno novih dijelova u staru tradicijsku svadbu kao danak globalizaciji i amerikanizaciji, što temu knjige (svadbu) kulturološki određuje mnogo šire i od teme i od područja koje obrađuje. Tekst nije nikako samo deskripcija svadbenih seoskih običaja već ilustrira i dugostoljetno prepletanje kulture Dubro-

vačkoga primorja i hercegovačkoga zaleđa, gradske (dubrovačke) i seoske kulture, ovdje dokumentirano dojmljivim sličicama: harmonikaš koji je pozvan na svadbu, a nije znao seoski repertoar, gosti iz Grada 1979. koji ne znaju tradicijske napjeve, primorska svadba prvi put na Pilama, gubljenje detalja iz obrednih sastavnica običaja zbog gradskoga života dijela rodbine, nepoznavanje “domaće” tradicije mladenki iz Hercegovine. Jednako tako istaknuti detalji povijesnih, gospodarskih i inih okolnosti – granica s Hercegovinom, Osmanskim Carstvom, otmice, utvrđeni putovi i ljudi i roba, luke u Primorju, odnos s dubrovačkim vlastelinima – svjedoče o svadbi u mnogo širem kontekstu od vidljivoga.

Uz plesove i opis petodnevnog svadbenog slavlja, saznajemo o svadbenim ulogama i mogućoj teatralnoj interpretaciji cijelog događanja u svjetlu folklornog predstavljanja (pogađanje za nevjestu koje se katkad izvodi i kao dijaloška zdravica, lažna nevjestica, *grad se gradi*), o svadbenoj odjeći (ruhu), oružju, mitko-simboličkim sastavnicama (jabuka, pucanje, obilazak stolova tri puta), hrani, pjesmama koje se izgovaraju (zdravice, pozdravni govor) ili pjevaju. Dominiraju muškarci i tek se u tihim ulogama javljaju žene, a vazda je naglašena čvrsta struktura obitelji suprotstavljena svemu izvana, došljacima, drugim obiteljima, svemu što “nismo mi”.

Tekstovi pjesama (zdravica, *napitki*, napitnica, muških solo-pjesama, gangi, tzv. *ostojki*, *putničkih*, *od uha*) koji se donose u prilogama nastali su za vrijeme svadbe, a ne naknadno prema sjećanju pjevača. Dakle, možemo pratiti tekst u izvedbi sa svim kontekstualnim sastavnicama, što je iznimno rijetko u folklorističkim zapisima, a nadasve je važno za istraživanja tekstova, njihovih stabilnih i promjenjivih dijelova, formula, prilagodbe situaciji, slušateljima pa stoga ističem tu stranu knjige.

Kao što je rečeno, knjiga je iscrpan pouzdan opis i komentar usidren u vlastitim istraživanjima te u tematskim stručnim i znanstvenim izvorima. Svojim dubinskim lokalnim mikroistraživanjem dopunjuje etnografska i etnološka istraživanja svadbe u Hrvatskoj, a čitat će se, pretpostavljam, lako i s veseljem jer će u svakoga čitatelja pobuditi ipak najradosnije životne trenutke. Istovjetni engleski tekst knjigu približava mnogo širem krugu čitatelja, ponajprije današnjim naraštajima iseljenika iz tih krajeva kao sentimentalno putovanje u zemlju njihovih roditelja.

Ljiljana Marks

Ana-Marija Vukušić, *U sridu: sjećanje, pamćenje i život Alke*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2013., 224 str.

Približavajući se trostoljetnici povijesne obrane Sinja od otomanske vojske, koja nosi utemeljujuću ulogu u naraciji Alke, Institut za etnologiju i folkloristiku je objavio knjigu istraživačice tog natjecanja, u kojoj je dopunila i osvežila analizu iz svojeg magistarskog rada iz 2004. godine. Autorica najprije u uvodu (str. 7–15) predstavlja svoju motivaciju za istraživanu temu, prisjećajući se burnih političkih događaja vezanih uz Alku i alkare 2001. i 2002. godine, kad je počinjala svoj poslijediplomski studij. U isti su mah u njezinu Institutu, opusom Dunje Rihtman-Auguštin i radovima koje je potaknula, tekla domaća uvriježavanja teorijskih nazora o konstrukcijama kolektivnog pamćenja i kolektivnog sjećanja, što će i u domaćoj historijskoj struci tijekom tog desetljeća polučiti važna izdanja. S takvih se polazišta objašnjava autoričino kasnije etnografsko dodavanje gradiva. U prvome poglavlju o osobinama i podrijetlu Alke (str. 17–35) definiraju se događaji Bare, Čoje i Alke te uvodi domaće nazivlje. Odlomak “Srednjovjekovne viteške igre i njihov odjek u domaćim krajevima” rekapitulira važne tekstove o konjaničkim uvježbavanjima iz kakvih Alka vuče svoje korijene te povijesne spomene takvih natjecanja u drugim hrvatskim gradovima. Narednim odlomkom “Oslobođenje od osmanske vlasti i Alka” sažimlje se ratna i migracijska zbivanja koja su postala narativnim temeljcem Alke. Slijedi poglavlje (str. 37–55) u kojem se raspravlja o odabranim pisanim izvorima o Alki. Izvori su razvrstani u tri skupine: u najstarije izvore od 1784. do 1838., izvore na hrvatskome jeziku od 1846. do izdanja objavljenih u povodu 250. obljetnice Alke 1965. godine te izvore iz druge polovice 20. stoljeća do monografije *Alka* iz 2001. O etnološkim se analizama Alke raspravlja u posebnoj poglavlju (str. 57–67).

Nakon tih pregleda i ocjena istraživanja, u živuću Alku se ulazi poglavljima “Tradicionalna viteška igra” (str. 69–110) i “Alka između sjećanja i života” (str. 111–171). U prvome se potanko odvaguju značenja i dosadašnja važnija tumačenja sastavnica takvog uobičajenog nazivanja Alke, od “tradicije”, preko “igre” kao kulture u prostoru lokalnog i europskog, pa do kulturno snažno prebojavanog “viteštva” sa svojim ratnodobnim uporabama iz najnovijeg doba. U drugom, ujedno posljednjem poglavlju prije zaključka, autorica uranja u etnografiju viđenja svojih sinjskih sugovornika, nadovezujući se analizama podomačenja i klasnih posvojenja (str. 114–115) te religioznih predodžbi utkanih u naraciju običaja (str. 116–120). U odlomku “Sjećanje kao čimbenik identifikacije” (str. 121–126) poseže za teorijskim uzorima da bi u “Sjećanju i Alki” (str. 126–141) poentirala

istraživačkom rekonstrukcijom izgradnje Alke kao svečanosti. Poglavlje zaključuje opisom dječje alke u Vučkovićima, odakle potječe i fotografija s naslovnice knjige (str. 141–148), te etnografijom “Mirisa Alke” s konjima, ugošćivanjima i obiteljima (str. 148–155), životnim (str. 155–163) i afektivnim poimanjem Alke (str. 163–171). Nakon sažimajućeg Zaključka (str. 173–176), fotografskih priloga (str. 177–198) i Literature (str. 199–208) slijedi opširan sažetak knjige na engleskome jeziku (str. 209–222). Sažetak ne predstavlja zbroj mehanički suženih prepričavanja poglavlja, već u koherentnom izlaganju donosi i podatke nedotaknute u hrvatskome tekstu (ulica trčanja Alke je poprište povijesne bitke 1715. godine, 220).

Knjiga Ane-Marije Vukušić ulazi u red etnoloških studija kakve se do prije jednog naraštaja istraživača nisu mogle zamisliti jer analizira općepoznate tradicije u kakvoj temeljne kategorije formativne etnologije poput nošnje zapremaju dva retka (str. 21) – podsjećajući na deset godina staru etnomuzikološku studiju istog institutskog nakladnog niza koja na četiri stotine stranica nema niti jednog retka notnog zapisa. Međutim, stvar i jest u tome što se za odjeću Alkara s husarskim *šakoom* na glavi u narodnim nošnjama među arealima ne da naći mjesta (kao ni za *alkarušu*, uostalom), i taj gradski problem struke autorica uočava i naglašava (str. 66). Nezgodnije je što je u klasičnom istraživačkom inventaru etnologije nespomenuta ostala *obdulja*, korisna u povezivanju Alke s povijesnim tradicijama drugih obalnih gradova.

Na razmeđima lokalne i šire sredine, događaji poput onog spomenutog na početku uvoda, a detaljnije predstavljeni u četvrtom poglavlju (otpor zbog uhićenja alkarskog vojvode Mirka Norca optuženog za ratni zločin i nepreuzimanje darova Predsjednikova izaslanika), nazočnost i govori politički istaknutih osoba na Alki (od Šuvara 1989. preko Šuška 1994. do Gotovine 2013.), također su mogli pridonijeti razumijevanju društvenih promjena u ratu. Za današnje je stanje struke također vrlo zanimljiv lokalno-nacionalno-globalni događaj uvrštavanja Alke u Reprezentativni popis nematerijalne kulturne baštine čovječanstva 2010. godine (str. 156) s naglašenim afirmiranjem njezine starosti i podrijetla, a ne kreativnosti onih koji sudjeluju u vezivanju zajednice i stvaranju današnjeg kolektivnog imaginarija – na što me podsjeća pogledavanje na susjedni gradski trg, gdje se dok pišem srednjoškolci natječu u daljinskom upravljanju konstruiranim minijaturnim robotskim vozilima što “kopljem” nastoje pogoditi prilagođenu alku.

Najvažnija pitanja su postavljena, što ovu knjigu čini dobrim priručnikom za zahtjevnije oblike nastave i poučavanja o kulturi: što je tradicija (str. 107–108) i gradi li se ona na povijesnim istinitostima ili kolektivnoj akciji lokalne zajednice (str. 120)? Takvim antropološkim zamahom knjiga pridonosi rehabilitaciji etnologije u izričitim formulacijama (str. 66, 120, 173), kao istraživačkog pothvata jasno predstavljenih predmeta i metoda. Takav istraživački pristup legitimira stvaratelje, graditelje kulture, a ne pasivne nositelje tradicije (str. 15). Stoga je knjiga sadržajem, opsegom i opremom prikladna i za one koji se zanimaju za Alku, i za druge iz različitih struka, i za šire čitateljstvo, dakle za sve koji ažuriranjem nazora o kulturi mogu obogatiti vlastiti pojmovnik i ideje za razumijevanje kulturnih fenomena.

Jadran Kale